

Leanne Veenhoven

Onderzoeksopdracht jaar 4, 2018 | Social Work
Hanzehogeschool Groningen | Academie voor Sociale Studies

“Dat ik alles gewoon in één keer begreep”

Een onderzoek naar de ervaringen van inclusie in de samenleving van mensen met een licht verstandelijke beperking

“Dat ik alles gewoon in één keer begreep”

Een onderzoek naar de ervaringen van inclusie in de samenleving
van mensen met een licht verstandelijke beperking

Titel onderzoek: “Dat ik alles gewoon in één keer begreep”: Een onderzoek naar de ervaringen van inclusie in de samenleving van mensen met een licht verstandelijke beperking

Auteur: Leanne Veenhoven

Studentnummer: 335477

Cursus en cursuscode: Onderzoeksoopdracht jaar 4, SSVB1600/SSDB1600

Onderwijsinstelling: Hanzehogeschool Groningen

Onderwijsinstituut: Academie voor Sociale Studies

Studierichting: Social Work

Onderzoeksorganisatie: Hanzehogeschool Groningen

Opdrachtgever: J. Olthof

Afstudeerbegeleider: N. van der Schaaf

Omslagfoto: Huiswerk & Co, 2016

Datum van voltooiing: 04 juli 2018

Aantal woorden inhoudelijk: 14.748

Voorwoord

Voor u ligt de afstudeerscriptie die ik heb geschreven in het kader van de afronding van mijn opleiding aan de Hanzehogeschool Groningen, Academie voor Sociale Studies. Dit rapport is een afsluiting van een periode als student waarin mijn passie voor de ondersteuning van mensen met een verstandelijke beperking zich heeft ontwikkeld. Met behulp van opgedane kennis uit de minor LVB en mijn stageplaats bij de Zijlen heb ik mij enthousiast verdiept in dit vraagstuk.

Zonder steun en hulp van mensen in mijn omgeving zou deze afstudeerscriptie niet tot stand zijn gekomen. Bij deze wil ik mijn dank uitspreken aan de opdrachtgever en PhD onderzoeker Jaap Olthof, die mij de mogelijkheid heeft gegeven om dit onderzoek uit te voeren en altijd betrokken is gebleven bij het proces. In het bijzonder wil ik mijn onderzoeksdocent Nynke van der Schaaf bedanken, voor haar toewijding, steun en de juiste begeleiding op momenten dat dit nodig was. Maar ook haar kritische blik en opbouwende commentaar zijn erg helpend geweest.

Niet alleen de docenten, maar ook mijn klasgenoten hebben mijn rapport wekelijks voorzien van feedback. Deze feedback heb ik zeer op prijs gesteld.

Tot slot wil ik alle respondenten bedanken die met volle motivatie hebben meegewerkt aan dit onderzoek. Met veel plezier heb ik mij verdiept in de ervaringen van deze respondenten.

De inhoud van dit rapport wordt ter lezing aanbevolen voor sociale professionals, gemeenten en alle andere mensen die geïnteresseerd zijn in de ervaringen van mensen met een licht verstandelijke beperking met betrekking tot inclusie in de samenleving.

Leanne Veenhoven

Groningen, 4 juli 2018

Samenvatting

Dit onderzoek is uitgevoerd in de provincie Groningen in samenwerking met een docent/PhD onderzoeker van de Hanzehogeschool. Het richt zich op de ervaringen van inclusie van mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB). De overheid neemt maatregelen om een inclusieve samenleving te creëren waarin mensen met een beperking voldoende mogelijkheden hebben om mee te doen. Toch wordt de laatste jaren meer zorg aangevraagd. In de periode van 2007 tot en met 2011 steeg de zorgaanvraag van mensen met een LVB gemiddeld zelfs met 5.9% per jaar. Vooral de veranderde inhoud van werk en onderwijs en het missen van ondersteuningsnetwerken zou hier invloed op hebben. Er was tot nu toe nog geen onderzoek gedaan naar de ervaringen van de doelgroep zelf. Daarom is het doel van dit onderzoek om zicht krijgen in welke mate inclusie in de samenleving wordt ervaren door mensen met een LVB en op welke wijze het sociale netwerk hierin ondersteunend is. Deze inzichten worden gebruikt voor vervolgonderzoek en kunnen helpend zijn bij de uitvoering en aanpassing van inclusief beleid in Nederland. De onderzoeksvraag luidt: *Hoe ervaren mensen met een licht verstandelijke beperking inclusie en op welke wijze draagt het formele (professionals) en informele (vrienden) netwerk bij aan inclusie in de samenleving in Nederland?*

Om het onderzoek goed uit te kunnen voeren is vooronderzoek gedaan in de literatuur. Hierin staan de kwetsbaarheden van de doelgroep, het inclusief beleid in Nederland en de ervaringen van inclusie die al bekend zijn beschreven. Om antwoord te kunnen geven op de onderzoeksvraag zijn twee respondenten met een LVB meerdere keren geïnterviewd en geobserveerd in hun dagelijkse leven. Daarnaast zijn mensen uit het formele en informele netwerk van de respondent geïnterviewd. Dit is gedaan door middel van topiclijsten. In de resultaten worden de ervaringen van deze respondenten beschreven. De ervaringen gaan over de manier waarop zij mee kunnen doen in de samenleving, of zij ervaren dat zij erbij horen en op welke manier zij wederkerige relaties aangaan. Daarbij wordt aangegeven wat zij zelfstandig doen, waarin zij ondersteuning krijgen en van wie zij ondersteuning krijgen. De conclusie van het onderzoek is dat individuen met een LVB inclusie op verschillende wijze ervaren. Het formele en informele netwerk draagt in verschillende mate bij aan inclusie door te ondersteunen in zowel het meedoen aan activiteiten, het gevoel van erbij horen en het aangaan van wederkerige relaties. Het informele netwerk heeft de meeste invloed op de ervaringen van inclusie.

De aanbevelingen zijn gericht op vervolgonderzoek, verbeteringen in het onderzoek of aan het sociaal werk. Er wordt aanbevolen om te onderzoeken of een sterk informeel ondersteuningsnetwerk voldoende is om inclusie te ervaren. Hiervoor moet het onderzoek aantrekkelijker en bekender gemaakt worden onder mensen met een LVB zonder begeleiding. Ook de uitvoering van het onderzoek zou op sommige vlakken anders kunnen. Om een goed beeld te krijgen van wederkerigheid moeten de vragen anders geformuleerd worden en moeten meerdere mensen uit het netwerk worden geïnterviewd. Een aanbeveling voor sociale professionals is gericht op het benutten van het informele netwerk in de hulpverlening en het bieden van voldoende ondersteuning bij het onderhouden van deze relaties.

Inhoudsopgave

1 Inleiding	6
1.1 Context	6
1.2 Situatietanalyse	6
1.3 Doelstelling	7
1.4 Onderzoeksvraag	7
1.5 Leeswijzer	8
2 LVB en inclusie	9
2.1 De doelgroep LVB	9
2.1.1 LVB vanuit de DSM	9
2.1.2 Kwetsbaarheden van een LVB	9
2.2 Inclusief beleid in Nederland	10
2.2.1 VN-verdrag	10
2.2.2 WMO	11
2.3 Ervaringen van inclusie	11
2.3.1 Meedoen aan activiteiten	11
2.3.2 Gevoelens van erbij horen	12
2.3.3 Wederkerigheid in relaties	12
2.4 Conclusie	12
3 Methode	14
3.1 Typering onderzoek	14
3.2 Respondenten	14
3.2.1 Mensen met een LVB	14
3.2.2 Formele en informele netwerk	15
3.3 Onderzoeksinstrumenten	15
3.3.1 Topiclijsten	15
3.3.2 Observaties en interviews	16
3.3.3 Photovoice	16
3.3.4 Ecogram	16
3.4 Procedure gegevensverzameling	16
3.4.1 Voorbereiding	17
3.4.2 Informatieverzameling van mensen met een LVB	17
3.4.3 Informatieverzameling uit het formele en informele netwerk	19
3.5 Analyseplan	19

3.5.1 Analyse interviews.....	19
3.5.2 Analyse participerende observaties	20
4 Resultaten	21
4.1 Deelname aan activiteiten	21
4.1.1 Meedoen in de samenleving	21
4.1.2 Zelfstandigheid van de respondenten.....	22
4.1.3 Obstakels	22
4.1.4 Veranderwensen	24
4.1.5 Samenvatting.....	24
4.2 Het gevoel van erbij horen	24
4.2.1 Er niet bij horen	25
4.2.2 Erbij horen	25
4.2.3 Ondersteuning.....	26
4.2.4 Samenvatting.....	26
4.3 Het aangaan van relaties	27
4.3.1 Relaties	27
4.3.2 Wederkerigheid	27
4.3.3 Relaties in de samenleving	28
4.3.4 Samenvatting.....	28
5 Conclusie, discussie en aanbevelingen.....	29
5.1 Conclusie	29
5.2 Discussie	30
5.2.1 Theoretische discussie.....	30
5.2.2 Uitvoering van het onderzoek.....	31
5.2.3 Maatschappelijke discussie	33
5.3 Aanbevelingen.....	34
Literatuurlijst	35
Bijlage A. Topiclijst voor respondenten met een LVB	37
Bijlage B. Topiclijst voor het netwerk	40
Bijlage C. Topiclijst voor professionals.....	42
Bijlage D. Descriptive question matrix.....	45
Bijlage E. Poster over inclusie.....	46
Bijlage F. Toestemmingsformulier respondenten.....	47

1 Inleiding

Het volgende rapport is geschreven in opdracht van de opleiding Social Work aan de Hanzehogeschool Groningen. Voor het schrijven van dit rapport is onderzoek gedaan naar de ervaringen van inclusie van mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB) in de samenleving. In dit onderzoek wordt het begrip inclusie op de volgende manier omschreven: Mensen worden verbonden, maken deel uit van de plaats of activiteit en hebben een gevoel van 'erbij horen' (Gomez, 2013). Inclusie kan dus onderzocht worden door deze drie verschillende elementen te onderscheiden: Erbij horen, meedoen aan activiteiten in de gemeenschap en wederkerige relaties aangaan. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de aanleiding van het onderzoek. Ook worden de doelstelling en vraagstelling helder en tot slot wordt een indruk gegeven van de verdere hoofdstukken in dit rapport.

1.1 Context

In 2014 was te lezen in de krant: "Steeds meer verstandelijk beperkten redden het niet zonder begeleiding. De maatschappij wordt zo complex dat het aantal mensen dat hulp nodig heeft bij dagelijkse bezigheden als bankzaken of reizen met het openbaar vervoer is vervijfvoudigd sinds de eeuwwisseling" (Herderscheê, 2014).

Ondanks deze toename is tot nu toe nog geen onderzoek gedaan naar de ervaringen van deze doelgroep met betrekking tot inclusie in de samenleving. In dit onderzoek gebeurt dat wel. Er is vooral gericht op de mogelijkheden en barrières van mensen met een LVb en de ondersteuning die zij ontvangen vanuit het netwerk.

Het onderzoek wordt uitgevoerd in de provincie Groningen in samenwerking met een docent/PhD onderzoeker van de Hanzehogeschool. Aan dit onderzoek werken twee respondenten mee. Zij wonen in trainingshuizen van Flinq. Deze organisatie biedt ondersteuning op het gebied van wonen, school, werk en vrije tijd aan jongeren tussen de tien en 25 jaar met een LVb en bijkomende problematiek. Jongeren kunnen hier voor korte of langere tijd wonen. Het verschilt per huis hoeveel begeleiding zij krijgen. Sommige jongeren krijgen 24 uur per dag begeleiding en anderen eens per week. De jongeren die meewerken aan het onderzoek werken toe naar zelfstandig wonen met eventueel ambulante begeleiding.

1.2 Situatietanalyse

Gemeenten zijn sinds 2015 verantwoordelijk voor de uitvoering van de WMO. In de laatste jaren kwam dit tot uiting door decentralisaties binnen verschillende domeinen. Nieuwe verantwoordelijkheden van de gemeente zijn de Jeugdwet, Participatiewet, Wet op passend onderwijs en de Wet maatschappelijk ondersteuning. Mensen met een LVb hebben te maken met de gemeente binnen deze verschillende domeinen. Hoe deze invulling wordt vormgegeven verschilt per gemeente. Naast de WMO heeft Nederland het VN-verdrag voor de rechten van mensen met een beperking ondertekend in 2016. Gemeenten zijn verplicht om te werken aan een stapsgewijze invoering van het verdrag. In het VN-verdrag wordt veel nadruk gelegd op het toegankelijk maken van de samenleving voor mensen met een beperking, omdat dit wordt gezien als een voorwaarde voor participatie, autonomie, gelijkheid en andere rechten. Dit betekent dat er bij het ontwerpen en verstrekken van wetten, richtlijnen, voorzieningen en producten rekening wordt gehouden met alle inwoners, zodat zoveel mogelijk personen er gebruik van kunnen maken (Soirée, 2010).

Het doel van deze maatregelen is om de samenleving zo vorm te geven dat ook mensen met een beperking voldoende mogelijkheden hebben om mee te doen. Ondanks deze maatregelen vanuit de overheid wordt de laatste jaren meer zorg aangevraagd door mensen met een beperking. In het rapport 'Steeds meer verstandelijk gehandicapten' van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) staat geschreven dat in de periode tussen 2007 en 2011 de zorgkosten voor mensen met een verstandelijke beperking met gemiddeld 7% per jaar zijn toegenomen. Hiervan komt 5,9% van mensen met een LVB (Ras, Verbeek-Oudijk & Eggink, 2013).

Voor het gebrek aan ondersteuning in een samenleving die steeds ingewikkelder wordt leidt tot meer behoefte aan professionele zorg (Woittiez, Putman, Eggink & Ras, 2014). In dit rapport van het SCP wordt onderbouwd waar mensen met een LVB tegen aan lopen. Zo blijkt dat de veranderende inhoud van werk en onderwijs zorgt voor het moeilijker mee kunnen doen in de samenleving en dat sterke ondersteuningsnetwerken missen. Mensen met een LVB hebben problemen in het sociaal aanpassingsvermogen en kunnen meestal niet vertrouwen op een sterk netwerk. (Woittiez et al., 2014). Niet alle mensen met een LVB die zorg aanvragen hebben hier recht op. Er blijft een grote groep mensen met een LVB die zich zonder, of met zeer lichte ondersteuning moet zien te redden. Dit onderzoek wil ervaringen weergeven van mensen met een LVB om erachter te komen waar zij precies tegenaan lopen en wie hen daarbij ondersteunt. Waar lukt het hen wel om te functioneren in de maatschappij, en wanneer hebben zij hulp nodig.

1.3 Doelstelling

De doelstelling van dit onderzoek is om zicht te krijgen in welke mate inclusie in de samenleving wordt ervaren door mensen met een LVB en op welke wijze het sociale netwerk hierin ondersteunend is. Deze inzichten levert de onderzoeker aan bij de opdrachtgever die de informatie zal gebruiken voor zijn eigen onderzoek. Daarnaast is het verkrijgen van deze inzichten belangrijk omdat de ervaringen van deze doelgroep en hun sociale netwerk van belang zijn in de uitvoering en aanpassing van inclusief beleid in Nederland.

1.4 Onderzoeksvraag

Hoe ervaren mensen met een licht verstandelijke beperking inclusie en op welke wijze draagt het formele (professionals) en informele (vrienden) netwerk bij aan inclusie in de samenleving in Nederland?

Voorvragen

1. Wat zijn de kenmerken van een LVB?
2. Welk beleid kent Nederland omtrent mensen met een LVB?
3. Wat is er al bekend over ervaringen van inclusie van mensen met een LVB?

Deelvragen

1. Op welke wijze kunnen mensen met een LVB meedoen aan activiteiten in de samenleving?
2. Op welke manier ervaren mensen met een LVB het gevoel van 'erbij horen' in de samenleving?
3. Hoe gaan mensen met een LVB relaties aan en hoe onderhouden zij deze relaties?
4. Op welke manier wordt vanuit het formele en informele netwerk bijgedragen aan inclusie van mensen met een LVB?

1.5 Leeswijzer

In het volgende hoofdstuk wordt meer informatie gegeven over de doelgroep LVB, welk beleid Nederland kent omtrent mensen met een LVB en wat er al bekend is over de ervaringen van inclusie van mensen met een LVB. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een conclusie van bruikbare literatuur voor het verdere onderzoek. Daarna volgt het hoofdstuk waarin de methode beschreven staat. Hierin wordt uitgelegd op welke manier het onderzoek is uitgevoerd. Er wordt onder andere uitleg gegeven over de respondenten, het onderzoeksinstrument, de verzameling van gegevens en de manier waarop de resultaten verwerkt zijn. In dit hoofdstuk wordt ook aandacht besteed aan de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek. Het resultatenhoofdstuk is opgedeeld in drie delen die gebaseerd zijn op de deelvragen. Er wordt hierin iets gezegd over het mee kunnen doen aan activiteiten, de gevoelens van erbij horen en het aangaan van relaties. Uit deze resultaten wordt vervolgens een conclusie getrokken. Ook schrijft de onderzoeker een discussie waarin met een kritische blik wordt teruggekeken op het onderzoek. Het laatste hoofdstuk betreft de aanbevelingen. Deze aanbevelingen zijn gericht op bevindingen die meer onderzoek vergen en geven een suggestie hoe het onderzoek beter uitgevoerd had kunnen worden.

2 LVB en inclusie

Dit literatuurhoofdstuk gaat dieper in op een aantal onderwerpen die relevant zijn voor het onderzoek. Ten eerste wordt uitleg gegeven over de doelgroep LVB. Daarna wordt ingegaan op het huidige beleid in Nederland en wat dit betekent voor mensen met een LVB. In hoofdstuk 2.3 komen de ervaringen van inclusie van mensen met een LVB ter sprake die al onderzocht zijn. Ten slotte is in hoofdstuk 2.4 te lezen wat de informatie voor het verdere onderzoek betekent.

2.1 De doelgroep LVB

In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de doelgroep LVB. Dit is van belang omdat duidelijk wordt welke personen onder deze doelgroep worden verstaan, welke kwetsbaarheden deze mensen ervaren en hoe hier het beste mee om kan worden gegaan. Deze informatie kan helpend zijn bij het uitvoeren van het onderzoek en mogelijk gekoppeld worden aan de resultaten.

2.1.1 LVB vanuit de DSM

Met de term 'licht verstandelijk beperkt' worden volgens de DSM-V (American Psychiatric Association, 2013) mensen met een intelligentiequotiënt (IQ) tussen de 50 en 70 bedoeld. Er is daarnaast altijd sprake van problemen in het sociale aanpassingsvermogen. Een verstandelijke beperking ontstaat gedurende de ontwikkelingsperiode en gaat gepaard met beperkingen in het conceptuele, sociale en praktische domein (Kaldenbach, 2015).

In de DSM-IV werd aan deze ontwikkelingsperiode nog een grens gesteld van achttien jaar. Deze leeftijdsgrens in de DSM-V verdwenen. Ook wordt hierin meer nadruk gelegd op het sociaal aanpassingsvermogen, omdat het dagelijkse functioneren bepaald welke zorg nodig is. De invloed van de hoogte van het IQ wordt hierin teruggedrongen (Zoon, 2013; American Psychiatric Association, 2013).

Mensen met een IQ tussen de 70 en 85 vallen onder de noemer zwakbegaafd. In Nederland en een aantal andere landen wordt deze groep echter ook gerekend tot de doelgroep LVB wanneer deze mensen bijkomende problematiek hebben. Hieronder worden ernstige chronische beperkingen in de sociale redzaamheid, leer en/of gedragsproblemen bedoeld. De precieze omvang van de doelgroep LVB is niet bekend, omdat niet van alle mensen het IQ bekend is. Naar schatting bestaat deze groep uit ongeveer 15.7% van de bevolking in Nederland (Teeuwen, 2012).

2.1.2 Kwetsbaarheden van een LVB

Mensen met een LVB zijn vanwege hun beperkingen kwetsbaar. Zij hebben onder andere een vertraagde ontwikkeling in het werkgeheugen. Dit houdt in dat mensen met een LVB moeilijk informatie kunnen onthouden en verwerken. Het scheiden van hoofd en bijzaken, oorzaak-gevolg zien en plannen lukt minder goed. Het sturen van het gesprek kan helpend zijn om gedachten te structureren, bijvoorbeeld door gerichte vragen te stellen. Vanwege de moeite om te concentreren en het houden van overzicht kan het zijn dat mensen met een LVB net wat meer tijd nodig hebben om te schakelen tussen activiteiten (Wit, Moonen & Douma, 2011). Ook is er vaak sprake van een verminderde taalontwikkeling waardoor een boodschap soms niet goed wordt ontvangen of verkeerd wordt overgebracht (Zoon, 2013). De beperking in het taalgebruik maakt het daarnaast moeilijk om gedachten en gevoelens verbaal uit te drukken (Kaldenbach, 2015). Vanwege de verminderde taalontwikkeling is het gebruik van eenvoudige taal belangrijk. Dit kan door korte zinnen te gebruiken en op een rustig tempo te praten. Vanwege de moeite om (verbale) informatie te verwerken kan visuele ondersteuning helpend zijn in de communicatie, bijvoorbeeld door het

gebruik van posters en tekeningen. Het denken van mensen met een LVB is erg concreet, het kost hen moeite om abstract en hypothetisch te denken (Wit, Moonen & Douma, 2011).

Op sociaal gebied is het voor mensen met een LVB lastig om zich in te leven in andere mensen. Ook de verwerking van informatie verloopt anders. Mensen met een LVB richten zich meer op letterlijk en negatief gesproken informatie, waardoor iets als een mogelijke probleemsituatie gezien kan worden. Het is voor hun moeilijk om met een assertieve oplossing te komen, waardoor zij vaker reageren met agressief of passief gedrag (Zoon, 2013). Veel mensen met een LVB hebben moeite hun emoties te reguleren en kunnen daardoor soms onvoorspelbaar zijn in hun reactie. Er is vaak sprake van een onrealistisch zelfbeeld. Dit gaat soms samen met minderwaardigheidsgevoelens door faalervaringen, wat maakt dat mensen met een LVB sneller opgeven in moeilijke of nieuwe situaties (Kaldenbach, 2015). Overschatting van de omgeving is een reden voor deze faalervaringen. Omdat mensen met een LVB geen tot weinig uiterlijke kenmerken hebben waaraan te zien is dat zij een beperking hebben, verwacht de omgeving vaak meer van deze mensen dan zij aankunnen (Zoon, 2013). Vanwege deze ervaringen is het beter om de nadruk te leggen op positieve kanten en de inzet van de ander op een positieve manier te benaderen (Wit, Moonen & Douma, 2011).

2.2 Inclusief beleid in Nederland

Nederland is op weg naar een inclusieve samenleving. Het doel is dat alle mensen met een beperking volwaardig mee kunnen doen aan de samenleving op alle levensgebieden. Een beperking is geen objectief gegeven. Het is afhankelijk van de omgeving waarin iemand leeft. Op dit moment wordt een beperking door de Verenigde Naties omschreven als: *“Personen met een langdurige, fysieke, mentale, verstandelijke of zintuigelijke beperking die hen in wisselwerking met diverse drempels kunnen beletten volledig, effectief en op voet van gelijkheid met anderen te participeren in de samenleving”* (Beltman, Felten, Oude Avenhuis, Boer, 2010). Het mee kunnen doen aan de samenleving moet volgens de overheid van twee kanten komen. Aan de ene kant moet de maatschappij toegankelijker worden voor mensen met een beperking, maar aan de andere kant wordt er eigen kracht van de burger verwacht om actief mee te doen en de behoefte aan ondersteuning duidelijk te maken (Beltman e.a., 2010). Wat dit inhoudt voor mensen met een LVB komt ter sprake in de volgende paragrafen.

2.2.1 VN-verdrag

In 2007 heeft Nederland het Verdrag van de Verenigde Naties inzake de rechten van mensen met een beperking ondertekend, hierna genoemd als het VN-verdrag. De ratificatiewet is echter pas in 2016 aangenomen door de tweede kamer. Hiermee loopt Nederland achter op andere landen (Goldschmidt, 2016). Dit verdrag werd ter vergelijking al in 2009 door België geratificeerd (Soirée, 2010). Volgens het VN-verdrag hebben mensen met een beperking het recht om te leven in een samenleving met keuzes die gelijkwaardig zijn aan die van anderen (United Nations, 2006). Het beginsel inclusie wordt ook genoemd in het verdrag. Er is sprake van inclusie wanneer de maatschappij het vanzelfsprekend vindt dat personen met een beperking er volledig bij horen en hier ook naar handelt (Soirée, 2010). De hele samenleving zal zich deze verandering eigen moeten maken, zowel op landelijk als lokaal niveau, waarbij iedereen iets kan bijdragen vanuit zijn eigen verantwoordelijkheid (Ministerie van VWS, 2016).

Voor de gemeenten ligt hierin een belangrijke taak. Het verdrag wil dat er sprake is van een cultuurverandering. Dit pas goed bij de decentralisaties in het sociale domein, want veel van deze

zaken moeten dicht bij de burgers worden opgelost. Het wegnemen van drempels en bevorderen van participatie is voor de gemeenten een belangrijke taak. Het begin hiervan is een goed inclusief beleid waarin alle algemene voorzieningen voor alle burgers toegankelijk zijn (Ministerie van VWS, 2016).

2.2.2 WMO

Voor de invoering van de WMO 2015 vielen een aantal mensen met een LVB onder het AWBZ. Vanuit deze wet werd ondersteuning gefinancierd als dagopvang en verblijf in een zorginstelling. Nu is het de bedoeling dat mensen met een lichtere ondersteuningsbehoefte thuis blijven wonen en vanuit daar ondersteuning krijgen. De nadruk wordt gelegd op eigen verantwoordelijkheid van de burgers. Zij zijn hierbij vooral aangewezen op mensen uit hun netwerk en omgeving (Feijten et al, 2017).

De WMO 2015 beoogd drie doelen. Ten eerste wil zij de zelfredzaamheid van kwetsbare burgers ondersteunen waardoor zij mee kunnen doen in de maatschappij. Ten tweede willen zij een inclusieve samenleving creëren waarin iedereen gelijke kansen heeft en niemand wordt uitgesloten, maar ook waarin burgers elkaar ondersteunen. En ten derde moet het beroep op ondersteuning verminderd worden zodat de zorgkosten dalen. Wanneer mensen met LVB toch ondersteuning nodig hebben wordt verwacht dat zij eerst een beroep gaan doen op hun sociale netwerk. Wanneer er nog steeds behoefte is aan ondersteuning gericht op zelfredzaamheid of participatie dan kunnen personen dit melden bij de gemeente. Als deze mensen al om hulp vragen, ontstaat het probleem dat ondersteuningsbehoeften vaak niet duidelijk worden in een gesprek. Mensen met een LVB hebben moeite om een goede inschatting te maken van hun eigen situatie waardoor de werkelijk ondersteuningsbehoefte moeilijk boven tafel komt (Feijten et al, 2017).

2.3 Ervaringen van inclusie

In hoofdstuk 1 staat beschreven dat inclusie onderzocht kan worden door drie elementen te onderscheiden: Erbij horen, meedoen aan activiteiten in de gemeenschap en wederkerige relaties aangaan. In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de vraag welke ervaringen van inclusie bij mensen met een LVB al bekend zijn door de drie hoofdonderwerpen bij langs te gaan. Sommige informatie gaat over mensen met een verstandelijke beperking in het algemeen, omdat specifieke informatie over mensen met een LVB ontbrak.

2.3.1 Meedoen aan activiteiten

Mensen met een verstandelijke beperking nemen nauwelijks deel aan activiteiten in de samenleving. Wanneer iemand al lid is van een vereniging dan zijn dit vaak verenigingen die gericht zijn op mensen met een beperking. Een netwerk van mensen om dingen mee te ondernemen mist (Klerk, 2002). In het rapport van Cardol, Speet & Rijken (2007) wordt bovenstaande informatie bevestigd. Hierin is onderzoek gedaan naar deelname in de samenleving van mensen met een lichte en matige verstandelijke beperking. Van de ondervraagden wil 63% liever geen werk of dagactiviteiten met mensen zonder een verstandelijke beperking en 17% twijfelt. Dit heeft te maken met onzekerheid over het aankunnen van de werkdruk, het werktempo en het wel of niet prettig voelen tussen andere mensen zonder verstandelijke beperking. Het meedoen aan speciale activiteiten voor mensen met een verstandelijke beperking en de aanwezigheid van begeleiding zorgt voor gevoelens van veiligheid en verbondenheid.

2.3.2 Gevoelens van erbij horen

In 2006 is een Engeland een soortgelijk onderzoek gedaan naar ervaringen van inclusie. Hierin werd aangegeven dat het gevoel van erbij horen door mensen verschillend wordt ervaren. Iemand die het gevoel heeft er niet bij te horen zegt: *'Mensen praten over mij met personeel in plaats van met mij te praten'*. Ook komt het voor dat mensen worden genegeerd, buitengesloten of uitgelachen (Abbott, Mcconey, 2006). In Nederland zijn deze ervaringen ook verschillend. Het grootste deel van de mensen met een verstandelijke beperking voelt zich prettig in de omgeving waarin zij wonen. Het gevoel van 'erbij horen' verschilt per individu. De een voelt zich prettig in een instelling, omdat zij zich daar beschermt voelen. Zij voelen zich in een wijk vaak eenzaam en ontmoeten te weinig mensen. Anderen willen juist meer zelfstandigheid en privacy en zijn in een woonwijk beter op hun plek (Cardol, Speet, Reiken, 2007).

Mensen met een verstandelijke beperking zijn in contacten vaak afhankelijk van familieleden en begeleiding. Meestal blijft contact met een buurtgenoot bij een groet op straat. Hoewel dit wel het gevoel geeft van erbij horen, blijven mensen met een verstandelijke beperking kwetsbaar voor eenzaamheid omdat hun sociale netwerk vaak klein is. Bijna de helft van de mensen voelt zich weleens eenzaam (Cardol, Speet, Reiken, 2007).

Volgens het onderzoek van centrum voor clientervaringen geven mensen aan dat ze graag een partner willen om leuke dingen mee te kunnen doen en die hun over drempels trekt. De behoefte om samen dingen te doen is groot, zoals sporten, hobby's of contacten met anderen zoeken. Begeleiders vervullen deze rol niet (Groot, Vink & Abma, 2017).

2.3.3 Wederkerigheid in relaties

Wederkerigheid is niet vanzelfsprekend tussen mensen met een lichtverstandelijke beperking en hun netwerk. Dit komt doordat mensen met een verstandelijke beperking vaak kampen met verschillende problematieken, op zichzelf gericht zijn en minder empathie hebben. Daarnaast zijn de relaties vaak eenzijdig, doordat de doelgroep minder belangstelling heeft voor een ander. Deze disbalans in de relatie hoeft geen negatieve gevolgen te hebben. Vooral familie lijkt begrip te hebben en verwacht in de relatie niet altijd iets terug (Olthof, Asma & Huizing, 2016). Wanneer zij wel wederkerigheid tonen in een relatie dan is dit vaak uit eigen belang of omdat de regels dit voorschrijven. Volgens Groot, Vink en Abma (2017) komt wederkerigheid ook voor vanuit schuldgevoel. Mensen met een LVB willen dit schuldgevoel opheffen door niet alleen te ontvangen, maar ook terug te geven.

2.4 Conclusie

De kwetsbaarheden van mensen met een LVB zijn in de literatuur opgezocht zodat de onderzoeker hiermee rekening kon houden in het contact met de respondenten. Er is vooral aandacht besteed aan de verminderde taalontwikkeling en de moeite om verbale informatie te verwerken. De vragen in de topiclijst zijn in makkelijke taal gesteld en er wordt gebruik gemaakt van visuele hulpmiddelen zoals posters, foto's en tekeningen. Vanwege de vele faalervaringen die mensen met een LVB vaak hebben opgedaan en de focus op negatieve informatie zal de onderzoeker de respondenten zo positief mogelijk benaderen.

In Nederland hebben mensen met een LVB te maken met het VN-verdrag en de WMO. Hierin gaat het bij het VN-verdrag vooral om het toegankelijker maken van de samenleving, en de WMO gaat over het stimuleren van eigen kracht en zelfredzaamheid van burgers. Op dit moment zijn er

verschillen in uitvoering binnen gemeenten. Dit onderzoek draagt mogelijk bij aan handvaten om rekening mee te houden in de uitvoering van dit beleid.

Veel onderzoeken over inclusie zijn gericht op mensen met een verstandelijke beperking in het algemeen. Uit de literatuur blijkt dat mensen met een verstandelijke beperking nauwelijks deelnemen aan activiteiten in de samenleving. Het is echter niet zeker of dit ook geldt voor de doelgroep LVB. Ervaringen van erbij horen verschillen per persoon. Vaak zijn netwerken klein en mensen met een verstandelijke beperking zijn meestal afhankelijk van familieleden en begeleiding. Dit kleine netwerk zorgt ervoor dat de helft van de mensen met een verstandelijke beperking zich weleens eenzaam voelt. Wederkerige relaties lijken weinig voor te komen tussen mensen met een LVB en hun netwerk. De doelgroep is vaak op zichzelf gericht en heeft minder empathie. Dit hoeft geen negatieve gevolgen te hebben voor de relatie. Wanneer er wel sprake is van wederkerigheid dan is dit vaak uit eigenbelang, omdat de regels dit voorschrijven of vanuit schuldgevoel. In de topiclijst worden deze onderdelen van inclusie bij langsgegaan en zijn de vragen gelinkt aan de literatuur. Ook zal mogelijk de uitkomst van het onderzoek versterkt worden wanneer dit overeenkomt met de resultaten.

3 Methode

In dit hoofdstuk staat beschreven hoe het onderzoek is uitgevoerd. De onderzoeksvraag luidt: *Hoe ervaren mensen met een licht verstandelijke beperking inclusie en op welke wijze draagt het formele en informele netwerk bij aan inclusie in de samenleving in Nederland?* Eerst wordt in paragraaf 3.1 beschreven wat voor type onderzoek het beste bij deze vraag past. Daarna wordt in paragraaf 3.2 ingegaan op wie er aan dit onderzoek hebben meegewerkt. In paragraaf 3.3 wordt het onderzoeksinstrument beschreven, in paragraaf 3.4 wordt ingegaan op hoe de gegevensverzameling tot stand is gekomen en in paragraaf 3.5 wordt beschreven hoe de verzamelde data zijn geanalyseerd.

3.1 Typering onderzoek

Dit onderzoek is kwalitatief en inventariserend van aard. Er is gekozen voor een inventariserend onderzoek omdat er behoefte is aan informatie over de ervaringen van inclusie van mensen met een LVB (Michelbrink, 2010). Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in deze behoeften van mensen met een LVB, zodat deze informatie gebruikt kan worden voor vervolgonderzoek en men uiteindelijk in de uitvoering en aanpassing van inclusief beleid beter kan aansluiten bij deze doelgroep. Daarnaast is het ook een kwalitatief onderzoek omdat kwalitatieve dataverzamelingstechnieken die interactief van aard zijn het beste passen bij dit soort onderzoek. Hierbij is sprake van persoonlijk contact en onderlinge communicatie (Michelbrink, 2010). Verder wordt er gebruik gemaakt van de etnografische methode, die gericht is op de zogenaamde *native point of view* (de wereldbeschouwing van mensen die geobserveerd worden) van de respondenten met een LVB. Respondenten zijn op verschillende momenten geobserveerd, om de beleving van de respondenten goed te begrijpen en te proberen om die beleving door hun ogen te zien.

Participerende observaties van meerdere dagen en op verschillende momenten zijn hiervoor een passende methode. In de literatuur staat beschreven dat mensen met een LVB zichzelf snel onder- of overschatten waardoor het verschil tussen wat mensen zeggen en doen groter kan worden. Door participerende observaties wordt er een betere en meer geldige informatie over het werkelijke gedrag van mensen met een LVB verkregen dan wanneer er gebruik gemaakt zou zijn van een externe observatie of een gestructureerde vragenlijst (Michelbrink, 2010). Voor, tijdens en na deze observaties zijn semigestructureerde interviews en informele diepte-interviews gehouden met de respondenten (Michelbrink, 2010).

3.2 Respondenten

De respondenten van dit onderzoek bestaan uit twee groepen. Ten eerste de mensen met een LVB en in de tweede plaats mensen uit het formele en informele netwerk van de respondent. In 3.2.1 wordt de eerste groep besproken en in 3.2.2 de tweede groep.

3.2.1 Mensen met een LVB

De respondenten met een LVB die mee hebben gewerkt aan dit onderzoek zijn twee jongvolwassenen van negentien en 21 jaar. Zij wonen in de provincie Groningen in trainingshuizen voor jongeren en werken toe naar zelfstandig wonen. Deze respondenten zijn voorafgaand aan het onderzoek geworven door de opdrachtgever. In het rapport krijgen de respondenten de fictieve namen 'Jan' en 'Sanne'. Dit zijn pseudoniemen en deze worden gebruikt omdat het verschil tussen de respondenten zo beter tot uitdrukking komt. Er is gekozen voor respondenten met verschillende

mate van begeleiding om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen. Jan heeft één keer per week een begeleidingsmoment en Sanne minimaal één keer per dag.

3.2.2 Formele en informele netwerk

Om de gegevensverzameling zo valide mogelijk te maken zijn er naast de mensen met een LVB twee of drie personen uit het formele en informele netwerk van elke respondent bevraagd. Het informele netwerk bestaat uit goede vrienden en het formele netwerk uit persoonlijk begeleiders van de mensen met een LVB. Naast meer informatie vanuit andere perspectieven over ervaringen van inclusie, is zo een beeld geschetst op welke wijze zij bijdragen aan sociale inclusie van de respondent. Voor het bevragen van het netwerk hebben zowel de mensen met een LVB als het netwerk toestemming gegeven door een toestemmingsformulier te ondertekenen (zie Bijlage F).

3.3 Onderzoeksinstrumenten

Dit onderzoek is uitgevoerd doormiddel van topiclijsten. Deze topics komen overeen met de drie elementen van inclusie. De topics zijn bij langs gegaan door middel van participerende observaties, semigestructureerde interviews en informele diepte-interviews, *photovoice* en het tekenen van een ecogram.

3.3.1 Topiclijsten

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van drie topiclijsten. Een topiclijst voor mensen met een LVB (zie Bijlage A), een topiclijst voor professionals (zie Bijlage B) en een topiclijst voor het netwerk (zie Bijlage C). Zoals uit de literatuur blijkt hebben mensen met een LVB een verminderde taalontwikkeling waardoor een boodschap soms niet goed wordt ontvangen of verkeerd wordt overgebracht. Deze topiclijsten hebben daarom alle drie dezelfde inhoud, alleen de vragen zijn afgestemd op de respondenten en daarom anders geformuleerd. Deze topiclijst bestaat uit vier onderdelen: Kennismaking, activiteiten ondernemen, erbij horen en relaties aangaan. Zoals genoemd in hoofdstuk 1 kan inclusie onderzocht worden door deze drie elementen te onderscheiden. De elementen zijn gelinkt aan de deelvragen. De kennismaking is relevant voor het onderzoek vanwege de basis van vertrouwen die nodig is om betrouwbare informatie te verzamelen.

Bij de respondenten met een LVB zijn de topics uitgebreid bij langs gegaan tijdens vijf ontmoetingsmomenten. De informatie is verkregen door middel van participerende observaties en informele, ongestructureerde interviews, *photovoice* en het tekenen van een ecogram. De vier onderdelen zijn dus in vijf afzonderlijke ontmoetingen behandeld. De respondenten uit het formele en informele netwerk werden één keer geïnterviewd aan de hand van de topiclijst, waarin alle onderdelen in één gesprek aan bod kwamen. In onderstaand schema is een opbouw van de topiclijst voor mensen met een LVB weergegeven.

	Onderwerp	Instrument	Vragen
Moment 1	Kennismaking	Gesprek	
Moment 2, 3	Activiteiten ondernemen	Participerende observaties en interviews	V 1 t/m 4
Moment 4	Erbij horen	<i>Photovoice</i> en interview	V 5 t/m 7
Moment 5	Relaties aangaan	Ecogram en interview	V 8 t/m 10

Figuur 1: overzicht topiclijst mensen met een LVB

3.3.2 Observaties en interviews

De twee observatiemomenten waren gericht op activiteiten in het dagelijkse leven waaraan de respondent deelneemt. De respondent heeft zelfgekozen op welke twee momenten de onderzoeker meeloopt, omdat de kans dan het grootst is dat de respondent zich hier op zijn gemak bij voelt en hierdoor de meeste informatie deelt. Bij de een was dit naar sport en vrienden, en bij de ander naar de supermarkt en naar vrienden. Hierbij werd geobserveerd door de onderzoeker en bevraagd waarin iemand zelfstandig is, waar iemand tegen aan loopt en welke veranderwensen diegene heeft. Het combineren van participerende observaties, semigestructureerde interviews en informele diepte-interviews heeft gezorgd voor informatie uit de eerste hand. De onderzoeker heeft het dagelijkse leven van de respondenten van binnenuit kunnen ervaren. Tijdens deze observaties kreeg de onderzoeker veel informatie te verwerken. Om de resultaten toch zo betrouwbaar mogelijk te maken zijn delen van interviews opgenomen met de spraakrecorder op de mobiel van de onderzoeker en zijn *fieldnotes* gemaakt. Direct na de observaties zijn de gegevens uitgetypt op de laptop zodat het zo feitelijk mogelijk opgeschreven werd.

3.3.3 Photovoice

Het moment met de *photovoice* opdracht gaat over ervaringen van erbij horen. Hierbij werd met de respondent een gesprek gevoerd over gevoelens. In de literatuur is te lezen dat het voor mensen met een LVB moeilijk is om abstract te denken en dat beperkingen in het taalgebruik het moeilijk maken om gedachten en gevoelens verbaal uit te drukken. Daarom is *photovoice* een goed middel geweest om toch over gevoelens in gesprek te gaan. De respondenten zijn gevraagd om een foto te maken van een situatie waarin zij het gevoel ervaren dat zij erbij horen en een situatie waarbij zij dit gevoel niet hebben. De foto's leken de ervaring meer concreet en tastbaar te maken. Het gebruik van foto's om in gesprek te gaan en het ruim op tijd geven van de opdracht zorgde ervoor dat de resultaten zo betrouwbaar mogelijk waren. De respondenten hebben op deze manier genoeg tijd gehad om na te denken over deze ervaringen waardoor de kans klein is dat zij overhaaste antwoorden hebben gegeven.

3.3.4 Ecogram

Het moment waarin een ecogram is getekend gaat over ondersteuningsnetwerken. Door middel van dit ecogram worden belangrijke sociale contacten van de cliënt zichtbaar gemaakt. Hierbij gaat het om contacten op alle levensgebieden. Een ecogram laat overzichtelijk de omvang en de kwaliteit van het netwerk van de respondent zien. Het doel van het ecogram is om inzichten te krijgen in de manier waarop mensen met een LVB relaties aangaan, welke ondersteuning zij ontvangen en in welke mate er sprake is van wederkerigheid. De ecogram is samen met de respondent vormgegeven en zorgde voor structuur in het gesprek.

3.4 Procedure gegevensverzameling

In dit hoofdstuk wordt besproken op welke manier de voorbereidingen zijn verlopen, wat de omstandigheden waren tijdens het verzamelen van informatie en hoe de verzamelde informatie is vastgelegd. De gegevensverzameling is afgestemd op de respondent en is op sommige vlakken verschillend verlopen. In dit hoofdstuk wordt daarom gebruik gemaakt van de namen 'Jan' en 'Sanne'.

3.4.1 Voorbereiding

De onderzoeker heeft van de opdrachtgever de mail- en telefoongegevens ontvangen van de respondenten en hun begeleiders. De onderzoeker heeft voorafgaand aan de ontmoetingen mailcontact gehad met de persoonlijk begeleider van Jan. Via deze weg is een afspraak gepland voor de eerste kennismaking. Tijdens deze kennismaking was de persoonlijk begeleider aanwezig en kreeg de onderzoeker een rondleiding in het appartement. Het aanwezig zijn van een begeleider heeft vermoedelijk gezorgd voor meer vertrouwen bij Jan en de kans is vergroot dat hij zich hierdoor meer op zijn gemak heeft gevoeld. Bij de vervolgspraken had dit kunnen leiden tot minder betrouwbare informatie, omdat dan dieper werd ingegaan op persoonlijke ervaringen, wat de kans kon vergroten dat Jan sociaal wenselijke antwoorden zou geven. Daarom is in overleg tussen Jan en zijn begeleider afgesproken dat zij er de volgende afspraak niet bij zou zijn.

Tussen Sanne en de opdrachtgever was afgesproken dat de onderzoeker via *WhatsApp* een afspraak zou maken voor een eerste kennismaking. Deze afspraak vond plaats in haar eigen appartement zonder begeleider. Bij beide respondenten is uitvoerig aandacht besteed aan een basis van vertrouwen. Om betrouwbare informatie te kunnen krijgen moeten respondenten zich open durven stellen en eerlijke informatie geven. Er werd gepraat over hobby's, werk en school. De onderzoeker heeft zichzelf opengesteld en ook informatie gedeeld over haar eigen dagelijkse bezigheden. Al snel bleken er raakvlakken te zijn in interesses. Vermoedelijk heeft de vergelijkbare leeftijd van de onderzoeker en respondenten aan de vertrouwelijkheid bijgedragen, omdat de leefstijl en obstakels die jonge mensen tegenkomen op veel vlakken herkenbaar zijn. Deze open en laagdrempelige houding heeft bijgedragen aan meer openheid van de respondenten en dus aan het vergroten van de betrouwbaarheid van het onderzoek.

Aan het einde van de kennismaking heeft de onderzoeker aan Jan en Sanne uitleg gegeven over het onderzoek. Dit is gedaan met behulp van een poster (zie Bijlage E). Deze poster maakt de drie hoofdonderwerpen van inclusie visueel en is in makkelijke taal verwoord. Ook heeft de onderzoeker een contract doorgesproken met de respondenten. Hierin staat onder andere dat de respondent elk moment mag stoppen met het onderzoek zonder reden en alle informatie volledig geanonimiseerd gaat worden. Na het ondertekenen is een vervolgspraak gemaakt. Tijdens de eerste afspraak heeft de onderzoeker toestemming gevraagd voor het opnemen van gesprekken en aangegeven dat zij meeschrijft bij observaties.

3.4.2 Informatieverzameling van mensen met een LVB

In figuur 2 en figuur 3 is te zien wat de onderzoeker heeft gedaan tijdens de vijf ontmoetingsmomenten met de respondenten met een LVB. De topiclijst is opgebouwd uit moment 1, 2, 3, 4 en 5. Tijdens het verzamelen van informatie werd duidelijk dat een andere volgorde van de momenten beter aansloot bij de respondenten. Het bleek logischer dat de respondenten en de onderzoeker elkaar eerst een aantal keer een op een zagen, omdat beide respondenten aangaven dat de onderzoeker mogelijk een keer mee kon gaan naar vrienden. Door dit op een later moment te plannen hebben zij meer tijd gehad om vertrouwd te raken met de onderzoeker en rond te vragen in hun netwerk wie mee zou willen werken. Daarom is de tweede observatie verplaatst naar moment 5 zoals te zien is in figuur 2 en 3. Tijdens dit laatste moment zijn ook de vrienden uit het informele netwerk geïnterviewd.

Moment	Onderwerp	Instrument	Plaats
Moment 1	Kennismaking	Gesprek	Appartement van Jan
Moment 2	Observeren tijdens sport	Participerende observaties en interviews	De sporthal
Moment 4	Foto's van erbij horen	Photovoice en interview	Appartement van Jan
Moment 5	Ecogram uittekenen van het netwerk	Ecogram en interview	Tuin van Jan
Moment 3	Observeren bij twee beste vrienden	Participerende observaties en interviews	Appartement van een vriend van Jan

Figuur 2: Ontmoetingsmomenten met Jan

Moment	Onderwerp	Instrument	Plaats
Moment 1	Kennismaking	Gesprek	Appartement van Sanne
Moment 2	Observeren tijdens boodschappen en koken	Participerende observaties en interviews	De Lidl en het appartement van Sanne
Moment 4	Foto's van erbij horen	Photovoice en interview	Tijdens een wandeling in de buurt van Sanne haar appartement
Moment 5	Ecogram uittekenen van het netwerk	Ecogram en interview	Appartement van Sanne
Moment 3	Observeren bij een beste vriendin	Participerende observaties en interviews	In een park

Figuur 3: Ontmoetingsmomenten met Sanne

Het onderzoek heeft veel tijd en moeite van de respondenten gevraagd. Per moment nam het onderzoek tussen de anderhalf en drie uur tijd in beslag. Er is ten alle tijden rekening gehouden met de wensen van de respondenten. De plaats en tijd is bepaald door de respondenten en de onderzoeker heeft haar planning hierop aangepast. Wanneer een respondent niet wilde afspreken in de vakantie werd dit gerespecteerd. Zij hebben daarnaast de ruimte gekregen om hun mening uit te spreken over het onderzoek na elke ontmoeting. Dit heeft bijgedragen aan de openheid tussen de onderzoeker en de respondenten. Alle momenten met Jan en Sanne vonden in de avond plaats vanwege een volle planning overdag. Zij gaan naar school en lopen stage. Om de kans op minder betrouwbare informatie in verband met verminderde concentratie van zowel de onderzoeker als de respondent te verkleinen, werd afgesproken op minder drukke dagen van de respondent en werd ook een maximumtijd van negen uur afgesproken.

Er zijn momenten geweest tijdens de observaties dat de onderzoeker informatie moest interpreteren, bijvoorbeeld tijdens het sporten van Jan. De onderzoeker kon niet altijd goed horen wat er gezegd werd. Ook waren er momenten in de supermarkt waarin veel vragen stellen niet verstandig leek, omdat Sanne erg gefocust bezig was en heeft aangegeven op zulke momenten stress te ervaren. Om onjuiste interpretaties te verminderen en toch de nodige informatie te krijgen zijn bij de *fieldnotes* vragen opgeschreven om te stellen na de observatie. Zo konden eventuele interpretaties bevestigd of ontkracht worden en kon missende informatie worden gevraagd. Op deze manier is gedacht aan de betrouwbaarheid van het onderzoek. De informatie is extra getest en vragen zijn gesteld op geschikte, rustige momenten.

Om de kans op een boodschap die verkeerd is ontvangen te verkleinen is regelmatig nagevraagd of de respondenten de bedoeling van het onderzoek en bepaalde onderdelen begrijpen. Dit is

bijvoorbeeld gedaan tijdens de uitleg van de *photovoice*-opdracht. Dit begrip is voor veel mensen onbekend en het gevoel van erbij horen is erg abstract. De onderzoeker heeft na het geven van de uitleg gevraagd of zij alvast enkele voorbeelden kunnen bedenken. Zo kon de onderzoeker nagaan of de opdracht goed was begrepen. De anonimiteit is gewaarborgd door nergens de echte namen van de respondent terug te laten komen. Niet in het rapport maar ook niet in de uitschrijving van de data en titels van bestanden. Daarnaast is alle informatie wat zou kunnen leiden tot de respondent vervangen door algemene woorden. Hieronder vallen school, opleiding, werkplek en woonplaats.

3.4.3 Informatieverzameling uit het formele en informele netwerk

Het kan voorkomen dat mensen met een LVB informatie vergeten, niet relevant vinden of vragen verkeerd begrijpen. Daarom is informatie van bekenden uit het netwerk noodzakelijk om vanuit meerdere perspectieven zicht te krijgen op het vraagstuk. Omdat de soort vragen afhankelijk zijn van de relatie die iemand heeft met de respondent, heeft de onderzoeker tijdens de interviews de keuze gemaakt welke onderwerpen besproken zijn en welke vragen gesteld zijn in deze interviews. Op deze manier was er ruimte om dieper in te gaan op een aantal relevante onderwerpen.

Interviews met vrienden vonden plaats in het bijzijn van de respondenten met een LVB. Op deze manier werd het een gesprek met elkaar en niet een gesprek over andere personen. Het voordeel was dat respondenten met een LVB zelf konden meepraten en reageren op antwoorden van deze vrienden. Een aantal keer werden antwoorden bevestigd en op sommige momenten bleek dat de vrienden geen goed beeld hadden van de respondent met een LVB. Uiteindelijk is het doel om de ervaringen te meten van mensen met een LVB en wordt de informatie van het netwerk meer waardevol wanneer dit wordt bevestigd of ontkracht door de persoon zelf. Dit maakt dat het onderzoek valide is, want de eigen ervaringen van de mensen met een LVB blijven centraal staan.

Uit het formele netwerk zijn twee persoonlijk begeleiders geïnterviewd. Sanne heeft hiervoor toestemming gegeven maar wilde graag aanwezig zijn bij het gesprek. Zoals eerder genoemd is werd rekening gehouden met de wensen van respondenten. Het interview met de persoonlijk begeleider van Jan heeft wel één op één plaatsgevonden. Hier zitten ook enkele voordelen aan. De begeleider en de respondent met een LVB hebben een vertrouwensband met elkaar, en een aantal vragen gaan over de onmogelijkheden van de respondent met een LVB. Het is daarom mogelijk dat antwoorden op sommige vragen minder betrouwbaar zijn wanneer de persoon met LVB ook aanwezig is, omdat zij deze band niet willen beschadigen.

3.5 Analyseplan

In het analyseplan wordt beschreven op welke manier de verkregen informatie is verwerkt en geanalyseerd om tot resultaten te komen. In hoofdstuk 3.5.1 wordt de analyse van de interviews beschreven en in 3.5.2 de analyse van de participerende observaties.

3.5.1 Analyse interviews

Tijdens elke ontmoeting zijn vragen gesteld aan de hand van de topiclijst en zijn gesprekken opgenomen op de mobiel van de onderzoeker. Alle verkregen informatie uit deze interviews is eerst zo letterlijk mogelijk uitgeschreven in Word-bestanden. Na het uitschrijven zijn de Word-bestanden zorgvuldig opgeslagen. Met zorgvuldig wordt bedoeld dat de bestanden in een beveiligde map zijn opgeslagen onder fictieve namen. Voor het verwerken van deze verkregen informatie is gebruik gemaakt van het data-analyse programma Atlas, waarvoor een cursus is gevolgd.

Atlas is een programma waarin documenten kunnen worden geopend, om vervolgens delen uit de tekst te coderen. Voor het bepalen van de codes is gebruikt gemaakt van de deelvragen:

1. *Op welke wijze kunnen mensen met een LVB meedoen aan activiteiten in de samenleving?*
2. *Op welke manier ervaren mensen met een LVB het gevoel van 'erbij horen' in de samenleving?*
3. *Hoe gaan mensen met een LVB relaties aan?*
4. *Op welke manier wordt vanuit het formele (professionals) en informele netwerk (familie en vrienden) bijgedragen aan inclusie van mensen met een LVB?*

Dit is vervolgens weer onderverdeeld in de tien topics: meedoen, zelfstandigheid, obstakels, veranderwensen, erbij horen, er niet bij horen, ondersteuning, relaties, wederkerigheid en relaties in de samenleving. Het programma geeft vervolgens een overzicht van deze codes, waardoor het makkelijk te zien is hoe vaak een code voorkomt en waar deze informatie in de tekst staat. Het gebruiken van deze codes heeft ervoor gezorgd dat de informatie al gestructureerd is op de manier zoals het in de resultaten beschreven wordt.

Het schrijven en coderen van de data is gedaan na iedere afspraak. Op deze manier kon de onderzoeker in een oogopslag zien hoeveel informatie over een bepaald onderwerp al bekend was. Na de tweede bijeenkomst werd bijvoorbeeld zichtbaar dat er veel bekend was over de ondersteuning die de respondent krijgt, maar weinig over zelfstandigheid. Hier kon de onderzoeker gebruik van maken door de volgende afspraak door te vragen over zelfstandigheid. Dit heeft het onderzoek zo valide mogelijk gemaakt, omdat er op deze manier over alle onderwerpen zo veel mogelijk data verzameld is om goede resultaten te kunnen schrijven.

De interviews met vrienden en begeleiders zijn op dezelfde manier geanalyseerd. De informatie is uitgeschreven en hieraan zijn op dezelfde manier labels gekoppeld. Deze uitkomsten zijn in de resultaten verweven in de informatie van respondenten met een LVB. Dit zorg ervoor dat het een samenhangend geheel is.

3.5.2 Analyse participerende observaties

Tijdens de observaties zijn *fieldnotes* gemaakt van mogelijk relevante informatie. Om de observaties uit te schrijven met zo min mogelijk kans op interpretaties heeft de onderzoeker dit gelijk na de ontmoetingen gedaan. Om hier structuur in te geven is gebruik gemaakt van een matrix met vragen die helpend zijn bij het uitschrijven van een observatie (zie Bijlage D). Er is gelet op de ruimte, objecten, gedragingen, activiteiten, tijd, personen en gemoedstoestand. Deze observaties zijn in Atlas toegevoegd en op dezelfde manier als de interviews gelabeld. Zo worden ook de interviews en observaties samengevoegd tot een lopend verhaal in het resultatenhoofdstuk.

4 Resultaten

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van de analyses beschreven. Alle resultaten hangen met elkaar samen, maar worden in dit hoofdstuk behandeld aan de hand van de deelvragen en de tien onderwerpen uit de topiclijst. Deze resultaten beschrijven concrete ervaringen van de respondenten met een LVB en geïnterviewde mensen uit hun netwerk. Uit deze persoonlijke ervaringen kan de samenleving leren hoe mensen met een LVB het dagelijks leven ervaren. 4.1 geeft antwoord op de vraag: Op welke wijze kunnen mensen met een LVB meedoen aan activiteiten in de samenleving? 4.2 geeft antwoord op de vraag: Op welke manier ervaren mensen met een LVB het gevoel van ‘erbij horen’ in de samenleving? En 4.3 geeft antwoord op de vragen: Op welke manier gaan mensen met een LVB relaties aan? De vierde deelvraag: Op welke manier wordt vanuit het formele (professionals) en informele netwerk (familie en vrienden) bijgedragen aan inclusie van mensen met een LVB? Is verwerkt in het hele resultaten hoofdstuk.

4.1 Deelname aan activiteiten

De eerste deelvraag gaat over de deelname aan activiteiten in de samenleving van mensen met een LVB. De paragraaf is onderverdeeld in een aantal sub paragrafen: meedoen in de samenleving, zelfstandigheid, obstakels en veranderwensen. Om een beeld te krijgen van inclusie is het noodzakelijk inzicht te krijgen in eventuele obstakels die mensen met een LVB tegenkomen en in de mogelijkheden die zij hebben om wel mee te kunnen doen.

4.1.1 Meedoen in de samenleving

Als het aankomt op meedoen aan activiteiten in de samenleving geven Jan en Sanne aan goed mee te kunnen doen in het dagelijkse leven. Jan heeft drie dagen in de week school en twee dagen in de week loopt hij stage in de horeca. Jan is begonnen op niveau één en is nu bijna klaar met niveau twee. Daarnaast sport hij een keer in de week en ziet hij zijn vrienden af en toe in zijn vrije tijd. Sportmaten van Jan noemen hem een doorzetter en een vechter omdat hij al zo ver gekomen is met zijn opleiding. Voor Jan is doorzettingsvermogen heel belangrijk. “Ik geef alleen op wanneer ik echt niet meer kan, wanneer ik mijn limiet heb bereikt. Ik heb wel momenten dat ik denk: Nu heb ik er geen zin meer in, alles werkt me tegen en ik wil hier weg. Wat dan helpt is gewoon doorzetten en de volgende keer zien we het wel weer. Er zijn ook dagen dat het wel goed gaat en dan zit de *flow* er wel weer in.”

Sanne volgt een opleiding in de dierv verzorging. Hiervoor gaat zij drie dagen naar school en loopt zij twee dagen stage. Sanne en haar begeleider vertellen dat zij het leuk vindt om onder de mensen te zijn en met vrienden af te spreken, maar toch zit zij veel alleen in haar appartement. “Ik ben niet echt lui, ik vind het juist leuk om actieve dingen te doen. Maar ik vind het ook leuk om niks te doen. Nu heb ik niet echt vrienden ofzo, voor mijn gevoel.”

Wat zij dagelijks in haar vrije tijd doet is bij haar begeleiders op kantoor zitten, voor gezelligheid of serieuze gesprekken. Naar school gaan en stage lopen doet zij halve dagen. Sanne noemt zichzelf een negatieve denker en ervaart snel stress. Als zij niet goed in haar vel zit, trekt zij zich terug en sluit zij zich het liefst af van andere mensen.

4.1.2 Zelfstandigheid van de respondenten

Op de vraag waarin Jan en Sanne vinden dat zij zelfstandig zijn, kwam het volgende antwoord naar voren: In alle dagelijkse activiteiten. Er worden verschillende voorbeelden gegeven zoals boodschappen doen, huishouden, sporten, studeren, werken, reizen en contacten aangaan.

Om zelfstandig te kunnen zijn is het vooral voor Sanne belangrijk om te weten welke verwachtingen de omgeving heeft. Zij vindt het helpend als de omgeving dit zelf duidelijk maakt met eventueel een voorbeeld, want het wordt door Sanne als moeilijk ervaren om ergens om te vragen. Door deze duidelijkheid lukt het haar om zelfstandig werkzaamheden uit te voeren.

“Als ik niet weet wat ik moet doen, ga ik stilstaan. Soms durf ik er dan ook niet om te vragen. Het gaat heel goed op stage omdat mijn baas eerst alles uitlegt en ook laat zien. Ik kan goed naar uitleg luisteren maar in de praktijk gaat het meestal weer anders. Als ik in de praktijk een voorbeeld heb gezien dan lukt het mij.”

Jan laat weten dat de drempel om ergens om te vragen binnen zijn netwerk laag is, bijvoorbeeld bij zijn sport, waardoor hij hier minder moeite mee heeft. *“Weetje wat het is. We zijn al zo lang hecht met elkaar dan vragen we elkaar alles. Dan is de drempel wel weg. Hoe meer je vraagt hoe meer info je krijgt waardoor je het gewoon beter begrijpt.”*

4.1.3 Obstakels

Vanuit de interviews en observaties zijn een aantal obstakels duidelijk geworden. Zij kunnen goed omgaan met deze obstakels wanneer zij ondersteuning ontvangen vanuit het netwerk.

Niet alles in één keer begrijpen

Wat Jan en Sanne beiden aangeven is dat het vergeleken met mensen zonder LVB langer duurt voordat zij iets onder de knie hebben. Jan: *“Bij mij is het zo dat als ik iets wil leren, dan komt het niet in één keer. Ik moet het heel vaak herhalen, herhalen en herhalen, tot iets erin zit. Dat heb ik echt met alles. Met sporten, maar ook met school en stage.”* Dit zorgt ervoor dat Jan bijvoorbeeld vaker moet vragen om uitleg. Hierin krijgt Jan ondersteuning vanuit zijn opleiding, vrienden, familie en begeleiding. Soms wordt dit niet begrepen door zijn omgeving. *“Er is bijvoorbeeld ook een vrouw op stage waar ik geen goede klik mee heb ‘zucht’. Ze vind dat je gewoon alles moet kunnen. Gewoon alles in één keer, poef en je weet het. En ze zei laatst van eh: je moet echt werken aan je Duits. Maar ik gaf aan dat ik geen Duits krijg op school en het al druk heb met andere vakken. Dus dan wordt dat lastig voor mij. Maarja dat snap zij niet.”*

Meerdere taken tegelijk

Een obstakel dat Jan en Sanne beiden tegenkomen is het uitvoeren van meerdere taken tegelijk. Jan heeft in het verleden ervaren dat alles hem teveel kan worden. Dit is voor hem ook de reden dat hij onder begeleiding wil blijven wonen zolang hij bezig is met zijn opleiding. *“Ik kan heel veel zelf. Ik blijf er alleen nog maar wonen vanwege mijn studie. Want ik weet gewoon als ik een verhuizing heb en mijn studie dan krijg ik een *shut down*. Dan wordt het teveel en zit ik alleen maar vooruit te kijken. Ik heb dat weleens gehad. Ik moest toen zoveel tegelijk doen. Het werd gewoon een *overload*.”* Ook Sanne heeft om diezelfde reden op dit moment geen bijbaantje. Sanne zelf en haar begeleider benoemen dat dit te druk zou worden. Wanneer zij klaar is met haar opleiding gaat ze zich pas richten op het vinden van een baan.

Plannen

Een ander obstakel waar Sanne en Jan dagelijks tegen aan lopen is het plannen. Deze moeilijkheden zorgen ervoor dat Jan bijvoorbeeld zijn huiswerk als prioriteit stelt, en daardoor helemaal niet toekomt aan zaken als het schoonmaken van zijn appartement. Zij krijgen hierin ondersteuning van begeleiding. Sanne heeft een planbord waarop zij in het begin samen met begeleiding een planning maakte voor twee dagen. Dit zou zij nu zelfstandig gaan doen, maar ze vertelt dat ze het niet fijn vindt om vooruit te plannen. Ze gaat daar dan tegenop zien en het lukt haar niet om een afspraak af te zeggen, dus gaat zij soms met tegenzin naar vrienden. “Ik hou niet van verplichtingen die geen verplichting horen te zijn. Ik hoor gewoon te kunnen zeggen: dit wordt hem niet vandaag. Maar ik kan dat niet dus dan laat ik het gewoon doorgaan.”

Jan maakt regelmatig samen met zijn begeleider een planning, en vindt dit een goede manier om wat meer overzicht te krijgen. Het geeft hem structuur en hij weet wat hij moet doen in een dag.

Administratieve zaken

Een obstakel dat vooral benadrukt wordt door de persoonlijk begeleiders van Jan en Sanne zijn de regelzaken. Internetbankieren en post is hierbij ter sprake gekomen. Eens in de zoveel tijd gaat Jan met zijn moeder oefenen met het overmaken van geld. Jan zijn begeleider denkt dat hij dit uiteindelijk zelfstandig zal kunnen, mede vanwege de vele automatische incasso's. De bedragen die handmatig overgemaakt moeten worden zijn daardoor overzichtelijker.

Sanne krijgt hulp van haar begeleiders op het gebied van internetbankieren. Zij helpen Sanne met een overzicht van haar inkomsten en uitgaven.

Beide begeleiders zijn niet tevreden met de manier waarop sommige instanties de jongeren benaderen. Zij noemen dit veel te ingewikkeld. “Administratieve zaken zijn zo ingewikkeld en dat zou makkelijker kunnen. Vooral de manier hoe instanties mensen benaderen kan worden veranderd. Een organisatie waar deze LVB-jongeren geld aan moeten betalen loopt zelf achter met informatie en dan klopt het bedrag soms niet eens.” De begeleider van Jan zegt: “Er gaan regelmatig dingen fout. Dan zijn er jongeren die geen inkomen hebben maar dan wordt er gekeken naar jaren daarvoor. Ik heb echt weleens met een jongere vijf keer erachteraan gebeld en gezegd dat hij niet hoeft te betalen want hij heeft weinig tot geen inkomen. Toen moest hij uiteindelijk toch betalen. En een half jaar later kreeg hij alles weer terug, want hij had achteraf toch te weinig inkomsten.”

Psychische problematiek

Een obstakel dat Sanne ervaart is een constante angst om iets verkeerd te doen. “Ik laat mijn geluk een beetje in de weg zitten daardoor. Als we met een groepje weg zijn ofzo ben ik te bang dat ik iets fout doe waardoor ik moeilijk kan genieten. Of ik ga mezelf forceren om dingen niet te doen terwijl mensen dat juist grappig vinden aan mij. Ja ik denk altijd heel dramatisch ofzo, dat als ik dat doe dan raak ik die misschien kwijt.” Zij heeft dit gevoel vooral in het bijzijn van vrienden en bekenden, omdat deze mensen wat voor haar betekenen en zij hun niet kwijt wil. Wanneer zij wel ergens van geniet is zij bang dat dit geluk tijdelijk is en weer voorbij gaat, wat er weer voor zorgt dat zij moeite heeft met genieten. Vanwege haar onzekerheid heeft zij moeite om motivatie te vinden om iets te ondernemen.

4.1.4 Veranderwensen

Wanneer gevraagd wordt welke wensen Jan heeft noemt hij dat hij informatie sneller wil begrijpen, zodat hij niet meerdere keren om uitleg hoeft te vragen. “Wat ik zou willen is dat ik alles gewoon in één keer begreep. Dan zou het allemaal veel makkelijker worden. Vooral op stage ergeren sommige mensen zich eraan dat ik niet alles in één keer snap.” Jan geeft daarnaast aan weinig veranderwensen te hebben. Dit bevestigt zijn begeleider. Zij maken jaarlijks gebruik van een vragenlijst bij de jongeren genaamd ‘Ben ik tevreden?’ Waarop Jan hoog scoort en aangeeft erg tevreden te zijn. Kleinere wensen die hij heeft zijn bijvoorbeeld meer verantwoordelijkheden op zijn stage. Hiervoor zijn genoeg mogelijkheden volgens hem. “Ik wil van die mixjes gaan maken bijvoorbeeld. Drank is best wel duur en ze willen daar de tijd met je voor nemen. Ik moet gewoon veel oefenen. Als het rustig is mag ik achter de bar werken en drankjes maken. Collega’s helpen mij hierbij.”

Sanne wil graag minder negatief denken en voor haar zelf kiezen. Hierbij krijgt zij sinds kort professionele hulp. Op dit moment draait haar leven alleen om andere mensen, volgens Sanne. Aan de andere kant vindt zij dit een goede eigenschap van haarzelf en zegt gelukkig te worden als zij andere mensen helpt. Ze noemt dat ze weer hobby’s wil uitoefenen. Zij wil graag paardrijden, want het is voor haar een stress reliever en het is haar passie. De mogelijkheden zijn er, alleen het lukt haar niet om de stap te zetten om te beginnen. “Ik kan mij gaan inschrijven en beginnen, maar iets houdt me tegen. Ik vind het heel moeilijk, dan is er weer minder tijd om er voor anderen te zijn ofzo. Financieel zou het wel kunnen. Ik heb gevraagd of er een wachtlijst was en die was er niet. Maar ik vind het dan heel eng om zelf heen te gaan. Een stemmetje in mijn hoofd zegt: Zou je dat nou wel doen, het kost toch weer geld en je vrije tijd is weg.”

4.1.5 Samenvatting

Jan en Sanne vinden dat zij zelfstandig aan activiteiten in de samenleving mee kunnen doen. Het helpt Sanne wanneer de omgeving duidelijk uitspreekt wat ze van haar verwachten, omdat zij hier niet altijd om durft te vragen. Jan geeft aan dat hij veel mensen uit zijn netwerk al lang genoeg kent waardoor deze drempel om vragen te stellen verdwenen is. Enkele obstakels waar zij tegen aan lopen is zijn: Niet alles in één keer begrijpen, meerdere taken tegelijk uitvoeren, plannen, administratieve zaken en angsten. Het netwerk ondersteunt hierin waardoor deze belemmeringen verminderen. Bij Jan helpt zowel het formele als informele netwerk bij deze obstakels. Wanneer het informele netwerk deze ondersteuning biedt is dit vanuit de begeleiding minder nodig. Sanne krijgt voornamelijk ondersteuning vanuit de begeleiding, omdat zij minder ondersteuningsnetwerken heeft. Jan loopt het meest tegen het obstakel aan dat het hem veel tijd kost om iets te begrijpen, want mensen in zijn omgeving hebben hier niet altijd begrip voor. Hij laat veel doorzettingsvermogen zien en geeft niet snel op. Sanne wil graag meer om haar zelf denken en hobby’s uitoefenen die zij leuk vindt. Vanwege haar psychische problematiek lukt het haar niet om die stap te zetten.

4.2 Het gevoel van erbij horen

De tweede deelvraag is gericht op de gevoelens van erbij horen. Deze gevoelens zijn een voorwaarde voor inclusie. Deze paragraaf is onderverdeeld in de volgende sub paragrafen: Erbij horen, er niet bij horen en ondersteuning. Dit hoofdstuk geeft inzicht in de manier waarop de respondenten ervaren

dat zij er wel of niet bij horen en wat de omgeving anders zou kunnen doen om mensen met een LVB het gevoel te geven dat zij erbij horen.

4.2.1 Er niet bij horen

Sanne heeft bijna altijd het gevoel dat zij ergens niet bij hoort. Dit ervaart zij vooral in haar familie, op school en in haar vriendengroep. “Mijn moeder zei altijd dat ik dingen niet kon. En dat ik nooit op mijzelf zou kunnen wonen. En dan weer wel, en dan weer niet. Ze zei ook: Je kan nooit alleen met de trein. Maar aan de andere kant zij mijn moeder vaak; ja, dat kan je wel! Het was heel verschillend. Ik voelde me thuis nooit fijn.” Op school voelt zij vaak dat zij er niet bij hoort. Zelf denkt ze vanwege haar rare opmerkingen en grapjes, maar ze is ook bang dat mensen over haar oordelen omdat ze vaak afwezig is op school. Haar docenten geven haar soms het gevoel alsof zij onbelangrijk is. Haar vorige mentor had zich na een week nog niet voorgesteld. Sanne wist dus niet wie hij was terwijl zij graag weet met wie ze te maken heeft. Toen haar mentor vroeg of Sanne ging helpen en Sanne zei dat ze om twee uur vrij is in verband met mentale problemen, begon de mentor te lachen. Toen is zij weggelopen en heeft haar mentor niet meer gesproken.

Haar vrienden zoeken de laatste tijd weinig contact met haar en daarom ziet zij hun weinig. “Dat is een beetje het probleem, ik ben meestal degene die appt. Daar ben ik ook zat van geworden uiteindelijk en ik dacht van, ik ga gewoon niet meer appen. Kijken wie er appt, maar niemand appt. Als ze mij niet missen waarom zou ik moeite doen om contact te zoeken. “

Wanneer Sanne op straat loopt zeggen mensen weleens nare opmerkingen tegen haar. “Vooral als ik er anders uit zie. Dus dan is het logisch als mensen er iets van zeggen. Het is anders, en mensen houden meestal niet van anders. Ze willen allemaal hetzelfde zijn. Ik ben het er niet mee eens maar ik snap het wel. Ja, wat kan je doen.”

Momenten dat Jan heeft het gevoel er niet bij te horen zijn op school en stage. Op school voelt hij zich een *outcast* onder de leerlingen, maar heeft hij zelf ook niet de behoefte om bij de groep te horen. “Mensen die bijvoorbeeld gepest zijn snappen gewoon hoe andere mensen zich voelen die dat ook hebben meegemaakt. Dan gaat het contact gewoon veel makkelijker. In plaats van met mensen die zichzelf zo geweldig vinden.”

Op samenlevingsniveau voelt Jan zich soms minder belangrijk vanwege zijn LVB, bijvoorbeeld op het gebied van arbeidsparticipatie. “Ik heb afgelopen zomer gesolliciteerd en dat werd bijvoorbeeld niks omdat ik hier woon. Ze checken het wel na en dan komen ze erachter dat je in een instelling woont en dan ben je niks. Bij sommigen heb ik niet eens antwoord terug gehad. Als ik wel antwoord kreeg zeiden ze: Je bent niet iets wat we zoeken. Ze probeerden het netjes te houden maar in mijn achterhoofd wist ik wel... Kansen geven dat is iets eh...”

4.2.2 Erbij horen

Het gevoel van erbij horen wordt door Sanne en Jan verschillend ervaren. Jan is onderdeel van groepen waarin hij het gevoel heeft dat hij belangrijk is en erbij hoort. Dit gevoel ervaart hij bij zijn vriendengroep, familie, stage en sport. Deze mensen zorgen voor dit gevoel door interesse in hem te tonen, hem erbij te betrekken en complimenten te geven.

“Gewoon, eh, complimenten geven. Ik denk dat dat echt helpt. Dan weet ik gewoon waar ik sta. Als ik alleen maar negatieve dingen hoor dan denk ik van, ja wat doe ik hier eigenlijk nog. En als je gewoon je best doet en je krijgt daar af en toe een complimentje voor dan voelt het wel zo van eh, oké. Dan hoor je er eigenlijk wel bij, ik doe de dingen goed.”

Erbij betrekken betekent volgens Jan dat vrienden hem appen en vragen om af te spreken, en dat collega's hem uitnodigen voor een drankje of een feest. Twee vrienden van Jan vullen aan dat je erbij hoort als je wordt geaccepteerd om hoe je bent en gewoon jezelf kan zijn zonder te veranderen. Jan ervaart dit ook zo.

Sanne heeft af en toe het gevoel dat ze bij de groep hoort. Ook voor haar geldt dat het krijgen van complimenten haar een goed gevoel geeft. Deze complimenten ontvangt zij vooral vanuit haar woonomgeving en haar stage. Wat haar ook helpt is dat mensen tegen haar zeggen dat zij erbij hoort en haar daaraan herinneren. Een huisgenoot van Sanne heeft dit laatst naar haar benoemd. "Hij zie: Je bent gewoon vet aardig anders zou ik ook geen peukjes met je roken. En dat hielp. Toen ging ik ook denken; Ja ik mag er wel zijn. Daardoor ben ik een beetje positiever gaan denken. Hij was de eerste die dat zij op die manier. Als ik weleens onzekerheden uitspreek dan zeggen mensen: Oh, zo moet je niet denken, stop met negatief zijn. Maar dat helpt niet."

Ook het feit dat mensen interesse tonen in hoe het met haar gaat geeft haar het gevoel erbij te horen. Dit doen haar stagebegeleider en haar begeleiders thuis regelmatig. Sanne vindt het heel belangrijk dat mensen haar begrijpen. Bijvoorbeeld haar huidige mentor op school, waarvan ze eerder naar huis mag en die haar helpt met opdrachten. Sinds Sanne een half jaar geleden begeleid is gaan wonen krijgt zij meer het gevoel dat zij er mag zijn. "Het gaat beter omdat er thuis dagelijks werd gezegd dat ik iets niet kon en dan ging ik erin geloven. Maar nu wordt er gezegd wat ik wel kan."

4.2.3 Ondersteuning

Wat mensen van school en stage kunnen doen om Jan nog meer het gevoel te geven dat hij erbij hoort is het tonen van begrip, steun geven in moeilijke situaties en het geven van complimenten. Een aantal collega's op zijn stage ergeren zich aan het feit dat Jan vaker uitleg nodig heeft, terwijl Jan meerdere keren heeft verteld dat hij hier niks aan kan doen. Daarnaast hoopt hij dat er meer werkgevers begrip hebben en kansen willen geven voordat zij oordelen of iemand geschikt is.

Sanne vindt niet dat anderen haar kunnen helpen om het gevoel te geven dat zij erbij hoort. Volgens haar zit dit gevoel in haar hoofd en is zij de enige die dit kan veranderen. Aan de andere kant denkt zij dat het wel zal helpen als mensen vaker gaan benoemen dat ze bij de groep hoort en dat zij belangrijk is. Ze vindt het fijn als mensen interesse tonen in hoe het met haar gaat en af en toe een compliment geven. Het zal haar helpen als mensen niet te veel van haar verwachten en niet gelijk een oordeel klaar hebben.

4.2.4 Samenvatting

Jan ervaart meestal het gevoel dat hij ergens bij hoort. Zijn netwerk versterkt dit gevoel door interesse te tonen, hem te betrekken bij activiteiten en complimenten te geven. In de samenleving ervaart Jan weleens het gevoel dat hij minder belangrijk is, vanwege minder kansen op een baan of stage. Sanne ervaart het gevoel van erbij horen vooral in haar woonomgeving. Hier krijgt zij complimenten, tonen mensen interesse en herinneren haar eraan dat zij erbij hoort. Enkele andere mensen in haar netwerk zorgen ook voor dit gevoel, zoals haar mentor op school en haar stagebegeleider. Vooral vanuit haar familie, vriendengroep en de samenleving krijgt zij het idee dat zij er niet bij hoort. Mensen verwachten te veel van haar of hebben juist geen vertrouwen. Daarnaast zoeken deze mensen weinig contact met haar. Ondanks de ondersteuning vanuit de begeleiding heeft zij over het algemeen het gevoel dat zij er niet bij hoort. Wat mensen nog meer kunnen doen is

het tonen van begrip, steun geven in moeilijke situaties, interesse tonen, letterlijk benoemen dat iemand erbij hoort en niet oordelen.

4.3 Het aangaan van relaties

Deze paragraaf komt voort uit de derde deelvraag die gaat over relaties aangaan. Deze paragraaf is onderverdeeld in de volgende sub paragrafen: Relaties, wederkerigheid en relaties in de samenleving. Dit hoofdstuk geeft inzicht in het netwerk van de respondenten, de manier waarop de respondenten met een LVB relaties aangaan en onderhouden en laat zien in hoeverre dit netwerk een bijdrage levert aan inclusie.

4.3.1 Relaties

Het netwerk van Jan en Sanne is erg verschillend. Jan komt uit een familie waar hij altijd bij terecht kan. Zijn vriendengroep en sportvereniging bestaan uit mensen die hij al kent vanaf zijn tienerjaren. Ook deze mensen staan altijd klaar voor Jan en tonen interesse in zijn bezigheden. Jan onderhoudt zelf contacten met zijn oude stageplekken en noemt deze contacten handig. Via zijn oude stagebegeleider is hij in contact gekomen met zijn huidige stageplek. Daarnaast heeft hij nog begeleiding die hem vaardigheden leert om uiteindelijk zelfstandig te kunnen wonen. Wanneer de begeleiding weg valt heeft Jan een netwerk waar hij op terug kan vallen.

Sanne lijkt een minder stabiel netwerk te hebben. Zij is onderdeel van meerdere groepen, maar de mensen waarmee zij contact heeft binnen deze groepen veranderen regelmatig. Sanne weet zelf niet goed welke mensen belangrijk zijn in haar leven. De belangrijkste persoon uit haar leven was een vaste begeleider die sinds kort een andere baan heeft. Tijdens het gesprek komt nog een stel vrienden ter sprake. Zij helpen Sanne op praktisch en emotioneel gebied. Zij hebben bijvoorbeeld geholpen bij de verhuizing, geven haar tips over schoonmaken en zijn mee geweest naar een uitvaart van een dierbare van Sanne.

4.3.2 Wederkerigheid

Sanne vindt zelf dat zij meer geeft dan neemt in relaties. “Ik heb altijd het gevoel dat ik alles voor mensen doe. Bijvoorbeeld mijn beste vriendin. Zij kon de bioscoop niet betalen. Dus ik kocht popcorn voor haar omdat ik vond dat ze dat verdiende, ook al had ik zelf bijna geen geld. Ook doe ik weleens boodschappen voor huisgenoten, omdat ze even krap zitten. Ik help ook veel mensen met afwassen. Dan hebben andere mensen geen zin, en bied ik mijn hulp aan. Ik laat mijn eigen afwas dan liggen maar vind andere mensen helpen wel weer leuk.” Sanne wil graag alles goed doen voor anderen en is bang dat mensen die wat voor haar betekenen over haar gaan oordelen. Wanneer zij het gevoel heeft dat zij iets niet goed doet denk zij al snel dat zij de vriendschap heeft verpest. Sanne verwacht minder terug en lijkt ook weinig terug te krijgen. Zij onderhoudt haar contacten zelf, maar dit lukt haar niet altijd. Haar begeleiding heeft geen goed beeld hoe Sanne in andere groepen is. Haar werd gevraagd wat zij hierin anders zou kunnen doen. Zij noemt: “Het er meer over hebben met Sanne, zo van: Doet een ander dat ook voor jou? Is het een gelijkwaardige vriendschap bijvoorbeeld. En soms is het antwoord nee, en dan kan je wel gaan nadenken van, is dit het waard.”

Jan wil er graag zijn voor iedereen. Zijn begeleider vertelt: “Ook als hij bergen huiswerk heeft en iemand anders vraagt om hulp, dan gaat hij toch die andere helpen waardoor hij zelf in tijdsnood komt en ‘s nachts heel laat zijn huiswerk nog moet doen” Het gevolg hiervan is dat hij ook iets

terugverwacht van de ander. Hij vindt het vanzelfsprekend dat je elkaar helpt en voelt zich weleens verplicht anderen te helpen. Een vriend van Jan heeft hem geholpen met verhuizen, en daarom vindt Jan dat hij dit ook terug moet doen. In het interview met zijn begeleider komt ter sprake dat Jan niet snel inziet dat hij ook spontaan iets kan doen voor een ander. Hier lijkt hij niet over na te denken. Zijn begeleider heeft wel eens contact met ouders waarin zij uitlegt waarom Jan daar niet om denkt. Ook geeft ze tips en vertelt ze dat zij niet teveel van hem moeten verwachten. “Moeder zegt dan: wij komen eigenlijk nooit bij Jan. En ik zeg dan; nodig jezelf eens uit. Het is ook heel belangrijk dat je een keer bij hem komt, want hij gaat altijd naar jullie toe. Het moet wel vanuit ouders komen dat ze zeggen: Wij komen bij jou gourmetten. En dan zegt hij: Oh leuk, daar heb ik heel veel zin in. En dan haalt hij een deel en de rest nemen zijn ouders mee.”

4.3.3 Relaties in de samenleving

Zowel Sanne als Jan hebben weleens contact met mensen in de samenleving buiten hun netwerk om. Sanne heeft bijvoorbeeld een aardige klasgenoot waar ze niet heel veel contact mee heeft, maar wel leuk contact. Zij is belangrijk voor Sanne omdat ze het gevoel heeft dat zij er altijd voor haar is en dat het die klasgenoot interesseert hoe het met haar gaat.

Wanneer er sprake is van korte contacten met onbekende mensen is vooral het moment belangrijk. “Op school had ik wel een keer dat een Gothic meisje naar me toe kwam dat ze zei: oh leuk vest, waar heb je die gekocht? Ja dat vond ik heel leuk. Ik krijg wel complimenten van vrienden maar niet echt van random mensen.”

Jan heeft weleens kort contact met mensen, bijvoorbeeld op school. “Laatst moest ik naar het toilet en kwam iemand tegen die zei: Zo, ACDC. En dan maak ik daar even een praatje mee over de muziek.” Jan vindt dit soort contacten belangrijk omdat het handig is om zijn netwerk mee uit te breiden. Nieuwe mensen kunnen wat voor hem betekenen, bijvoorbeeld voor zijn studie, een baan of nieuwe vriendschappen. Ook als hij iemand tegen komt en nooit weer ziet betekent het wel iets voor hem op dat moment.

4.3.4 Samenvatting

Jan heeft een familie waar hij veel contact mee heeft en die hem ondersteunt bij obstakels. Een groot deel van zijn netwerk kent hij al vanaf zijn geboorte of tienerjaren. Hij ontmoet graag nieuwe contacten die wat voor hem kunnen betekenen en vindt het belangrijk om contacten te onderhouden. Hierin krijgt hij af en toe ondersteuning vanuit de begeleiding, en zijn begeleider betreft ook zijn netwerk bij de hulpverlening. Sanne heeft geen goed contact met haar familieleden en ontvangt van hieruit ook geen ondersteuning. Zij vindt het moeilijk om contacten te onderhouden en haar netwerk verandert vaak. Als het gaat om wederkerigheid hebben Sanne en Jan beiden het gevoel dat zij voldoende geven. Jan heeft veel voor een ander over, maar zijn begeleider vertelt dat hij er niet snel om denkt om spontaan iets aan een ander te geven. Sanne heeft ook veel voor anderen over maar vindt zelf dat zij weinig terug ontvangt vanuit haar omgeving. Vanuit het formele krijgt zij weinig ondersteuning op het gebied van relaties aangaan en onderhouden. Sanne haar begeleider geeft aan het vaker met haar daarover te kunnen hebben. Naast het vaste netwerk kunnen contacten in de samenleving invloed hebben op het gevoel van erbij horen. Dit gevoel kan worden versterkt door een praatje of een compliment.

5 Conclusie, discussie en aanbevelingen

In hoofdstuk vijf worden een conclusie, discussie en aanbeveling geschreven over de bevindingen van het onderzoek. De conclusie bevat een zo concreet mogelijk antwoord op de onderzoeksvraag. In de discussie wordt een link gelegd tussen de resultaten en de literatuur. Ook wordt hier kritisch gekeken naar de methode en beschrijft de onderzoeker op welke manier het onderzoek een bijdrage kan leveren aan de maatschappij. Ten slotte schrijft de onderzoeker aanbevelingen aan de opdrachtgever en het sociaal werk.

5.1 Conclusie

In de onderstaande conclusie wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvraag: *Hoe ervaren mensen met een licht verstandelijke beperking inclusie en op welke wijze draagt het formele en informele netwerk bij aan inclusie in de samenleving in Nederland?* Een concreet antwoord op de vraag is dat individuen met een LVB inclusie op verschillende wijze ervaren. Het formele en informele netwerk dragen in verschillende mate bij aan inclusie door te ondersteunen in zowel het meedoen aan activiteiten, het gevoel van erbij horen en het aangaan van wederkerige relaties. Het informele netwerk heeft de meeste invloed op de ervaringen van inclusie.

De respondenten noemen dat zij aan alle activiteiten in de samenleving mee kunnen doen. Voor sommige zaken hebben zij ondersteuning nodig. De obstakels waar zij tegen aan lopen zijn: Niet alles in één keer begrijpen, meerdere taken tegelijk uitvoeren, plannen, administratieve zaken en psychische problemen. In de meeste gevallen biedt het formele en informele netwerk hierin ondersteuning. Deze ondersteuning lijkt in eerste instantie te komen van het informele netwerk. Wanneer dit ondersteuningsnetwerk zwak is, ontvangen zij meer ondersteuning vanuit het formele netwerk. Het netwerk biedt niet alleen ondersteuning bij obstakels, maar het draagt ook bij aan het creëren van kansen om mee te doen in de samenleving.

De respondenten hebben beide ervaren hoe het voelt om ergens niet bij te horen. Deze gevoelens ontstaan wanneer anderen over hun oordelen, weinig vertrouwen hebben, geen contact zoeken en nare opmerkingen maken op straat. De respondenten noemen een aantal manieren die ervoor zorgen dat het gevoel van erbij horen versterkt wordt: Mensen tonen interesse en begrip, mensen betrekken de ander bij de groep, mensen geven complimenten, mensen benoemen dat iemand erbij hoort en mensen accepteren de ander om wie hij is. De mate waarin het netwerk van de respondenten het gevoel geeft dat zij er wel of niet bij horen verschilt per relatie en respondent. Ook mensen buiten het vaste netwerk hebben invloed op deze ervaringen.

Beide respondenten worden door anderen omschreven als sociaal en gaan makkelijk zelfstandig nieuwe relaties aan. Bij sommige relaties is sprake van wederkerigheid, waarbij ook weer iets terugverwacht wordt door de mensen met een LVB. De respondenten met een LVB vinden dat zij genoeg teruggeven aan hun netwerk. De geïnterviewde professionals denken hier anders over of zeggen geen goed beeld hierbij te hebben. Jan krijgt vanwege zijn grotere netwerk meer kansen om betekenisvolle relaties aan te gaan en het lukt hem om relaties te onderhouden. Als het nodig is biedt zijn begeleider hierin ondersteuning. Sanne krijgt vanuit haar netwerk weinig ondersteuning op dit gebied.

5.2 Discussie

In de discussie wordt eerst een kritische beschouwing van het onderzoek beschreven. Daarbij worden de resultaten geïnterpreteerd aan de hand van literatuur. Daarna wordt gereflecteerd op de uitvoering van het onderzoek, waarbij is ingegaan op de bruikbaarheid, validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek. Als laatste wordt besproken op welke manier dit onderzoek kan bijdragen aan het sociaal werk.

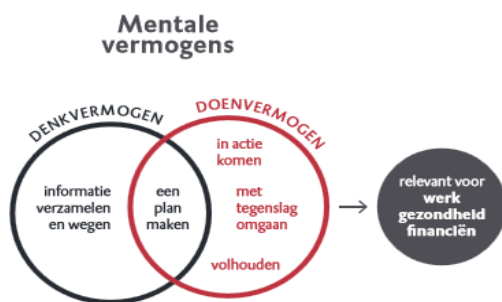
5.2.1 Theoretische discussie

Om de verschillende ervaringen van inclusie te kunnen interpreteren wordt gekeken vanuit meerdere perspectieven uit de literatuur. In hoofdstuk 2.1 is te lezen dat mensen met een LVB vaak te maken krijgen met onderschatting en overschatting vanuit hun omgeving waardoor zij faalervaringen opdoen. Bij respondent Sanne is dit in haar verleden veel gebeurd. Deze faalervaringen uit het verleden zorgen voor minderwaardigheidsgevoelens en onzekerheid. Dit maakt dat zij sneller opgeeft in moeilijke of nieuwe situaties en kan verklaren waarom zij angstig is voor oordelen van mensen uit haar omgeving (Kaldenbach, 2015). Haar onzekerheid en faalangst weerhoudt haar ervan om activiteiten te ondernemen, het geeft haar het gevoel dat zij er niet bij hoort en het heeft invloed op haar contacten. Kortom, zij ervaart daardoor weinig inclusie. Zij benoemt in het onderzoek zelf ook regelmatig dat deze ervaringen uit het verleden veel invloed hebben op haar leven. In dit onderzoek is het onduidelijk welke moeilijkheden afkomstig zijn van haar LVB en welke obstakels passen bij haar psychische problematiek. Het is echter wel een feit dat veel mensen met een LVB te maken krijgen met psychische problematiek. Dit heeft geen invloed op de validiteit, want het onderzoek wil ervaringen meten van mensen met een LVB. Hieronder valt ook de bijkomende problematiek.

Uit dit onderzoek blijkt dat het netwerk van de respondenten een grote rol speelt bij de ervaringen van inclusie. Als het gaat om meedoen aan activiteiten in de samenleving sluit de theorie van de Amerikaanse politicoloog Putnam (2000) goed aan. Sociaal kapitaal is een manier van kijken om alles rondom netwerken te zien door een bepaalde bril. Hij beschrijft dat mensen die meer sociaal kapitaal bezitten meer kansen kunnen benutten in de samenleving. Sociaal kapitaal zijn de hulpbronnen die ontstaan uit een netwerk van relaties. Jan bezit veel sociaal kapitaal, zowel *bonding* (gelijke mensen binnen het netwerk) als *bridging* (verschillende mensen binnen het netwerk). Daarnaast is bij hem sprake van zwakke bindingen. Hij zorgt ervoor dat hij contacten onderhoudt met mensen die een goede status hebben en ziet in dat deze contacten handig kunnen zijn. Dit vergroot zijn kans om mee te doen in de samenleving, bijvoorbeeld bij het vinden van een baan. Bij Sanne is vooral sprake van *bonding*. Zij brengt haar meeste vrije tijd door met begeleiding of mensen van haar eigen leeftijd die bij haar groep horen. Volgens de theorie betekent dit dat zij minder hulpbronnen heeft die haar kunnen helpen aan kansen om mee te doen in de samenleving.

In dit onderzoek wordt vooral gekeken naar ervaringen van inclusie door de manier waarop de samenleving is georganiseerd. Ervaringen van inclusie kunnen echter ook te maken hebben met persoonsfactoren. Tijdens het onderzoek komt geregeld naar voren dat Jan heel gedreven is, en Sanne soms al moeite heeft om uit huis te gaan. In het onderzoek van de WRR (2017) wordt gezegd dat mentale vermogens belangrijk zijn voor zelfredzaamheid. Mensen met een LVB ervaren veelal moeilijkheden in het denkvermogen. Het zijn echter persoonlijkheidskenmerken die bepalen op welke manier mensen in actie komen, met tegenslagen omgaan en volhouden. Jan stelt vragen

wanneer hij iets niet begrijpt, is gemotiveerd om dingen te leren en het lukt hem vaak om door te zetten wanneer hij tegenslagen tegenkomt. Deze niet-cognitieve persoonlijkheidskenmerken zijn deels erfelijk, net als intelligentie.

WRR, 2017

Om de discussie beter te onderbouwen is vanuit een vierde perspectief gekeken naar het vraagstuk, namelijk vanuit een werkgever. Hij begeleidt een stagiair met een LVB en volgens hem zijn het bepaalde persoonlijkheidskenmerken die hem een goede werknemer maken en hem een baan op kunnen leveren. De jongen is gemotiveerd om te leren, een harde werker, kan goed omgaan met klanten en zal niet snel opgeven. Deze persoonlijkheidskenmerken zijn ook terug te zien bij respondent Jan. Jan is vastbesloten om zijn werk goed uit te voeren. Er zou gezegd kunnen worden dat het hebben van bepaalde persoonlijkheidskenmerken van belang is om mee te kunnen doen in de samenleving. Sanne ervaart meer moeilijkheden op deze gebieden. Wanneer vrienden haar geen berichten sturen, besluit zij om zich terug te trekken en ontstaat de gedachte dat haar vrienden haar niet meer mogen. Zij onderneemt geen actie om zelf contact op te nemen. Dit zegt niet dat Sanne deze vermogens niet bezit, of dat Jan dit altijd lukt. Deze vermogens kunnen beïnvloed worden door stressvolle omstandigheden en zijn daarom deels afhankelijk van het moment (WRR, 2017).

5.2.2 Uitvoering van het onderzoek

De methode is tijdens het onderzoek bijgesteld. Het oorspronkelijk beoogde aantal respondenten was zes. Hiervan zouden twee respondenten intramuraal wonen, twee respondenten ambulante begeleiding krijgen en twee respondenten zonder begeleiding wonen. Dit bleek niet haalbaar binnen de tijd in verband met het stoppen van een van de onderzoekers. Het aantal respondenten is om die reden bijgesteld naar twee. Dit heeft als resultaat dat er minder verbanden gelegd konden worden tussen de mate van begeleiding. Dit heeft geen invloed gehad op de validiteit of bruikbaarheid van het onderzoek. De ervaringen zijn juist intensiever onderzocht. Er is wel één verband gevonden tussen de mate van begeleiding en ervaringen van inclusie. Jan heeft een sterk informeel netwerk en heeft maar een keer per week een begeleidingsmoment. Hij ervaart inclusie over het algemeen op een positieve manier. Sanne heeft een zwak ondersteuningsnetwerk en heeft elke dag begeleidingsmomenten. Zij ervaart weinig inclusie. Er zou gezegd kunnen worden dat het hebben van een sterk informeel netwerk de ervaringen van inclusie versterkt en zorgt voor minder behoefte aan professionele begeleiding.

De uitkomsten van dit onderzoek zijn een uitgangspunt voor vervolgonderzoek. Daarbij kan bovenstaande aanname getoetst worden. Het hebben van een sterk informeel ondersteuningsnetwerk zou voldoende moeten zijn om inclusie te ervaren. In hoofdstuk 2.2 staat dat het beroep op ondersteuning verminderd moet worden zodat de zorgkosten dalen. Wanneer mensen met een LVB toch ondersteuning nodig hebben moeten zij een beroep doen op hun sociale

netwerk (Feijten et al, 2017). Om dat verder te onderzoeken moeten respondenten zonder begeleiding mee willen werken aan het onderzoek. Het streven was om ook in dit onderzoek een derde respondent te vinden zonder begeleiding. De onderzoeker heeft mensen in haar omgeving benaderd en gevraagd om mee te denken. Toch is dit niet gelukt. Deze groep mensen is weinig in beeld en het is moeilijk om te bepalen of iemand een LVB heeft zonder dat dit ooit is vastgesteld. Ook zal deze doelgroep zelf niet altijd op de hoogte zijn van de beperking of het misschien ontkennen. Een laatste reden is dat het onderzoek veel tijd en energie vergt van de respondent, terwijl het de respondent weinig oplevert.

Om een beter beeld te krijgen van wederkerigheid zou er op een andere wijze onderzoek gedaan kunnen worden naar dit topic. De respondenten met een LVB wisten weinig voorbeelden te bedenken van wat zij voor een ander doen, waardoor deze informatie beperkt bleef. Ook interpreteerden zij woorden als 'teruggeven' en 'afhankelijk' verkeerd. Als de onderzoeker vroeg op welke manier de respondent iets teruggaf, was het antwoord: "Ik heb een keer tien euro geleend van mijn collega en dat heb ik weer teruggegeven". Het voordeel van de manier van onderzoeken was dat de onderzoeker de mogelijkheid had om de vraag op een ander moment opnieuw te stellen, maar met makkelijkere taal te formuleren. Dit zorgde voor meer betrouwbare informatie. Het viel ook op dat respondenten met een LVB en hun begeleiders hier soms een andere kijk op hadden. Jan gaf aan dat hij af en toe een bloemetje meeneemt voor zijn moeder, terwijl zijn begeleider vertelde dat hij dit nooit doet. En Sanne zei dat zij erg veel voor een ander overheeft, maar wist alleen voorbeelden te benoemen over vrienden. Haar begeleider gaf aan dat zij hier geen goed beeld van heeft. De vrienden van de respondenten wisten hierin ook nauwelijks voorbeelden te noemen.

Tijdens het interview met haar begeleider was Sanne zelf ook aanwezig. Dit interview heeft minder diepgaande informatie opgeleverd dan het interview met de begeleider van Jan. De kans is groot dat dit te maken heeft met het feit dat Sanne aanwezig was, maar het is ook mogelijk dat de begeleider van Sanne haar nog niet goed genoeg kent. Dit alles maakt het subhoofdstuk over wederkerigheid minder valide en betrouwbaar. De echte ervaringen zijn niet voldoende naar voren gekomen. Het zou mooi zijn als het perspectief van andere betrokkenen zoals familie ook inzichtelijk wordt, zodat een breder beeld ontstaat van wederkerigheid bij mensen met een LVB. In dit onderzoek was dit niet mogelijk, vanwege een slechte band met familieleden en het liever niet willen betrekken van familie bij het onderzoek. Ondanks het feit dat dit topic anders onderzocht hadden kunnen worden, blijft de informatie dat wel verkregen is bruikbaar en heeft het geen invloed gehad op het beantwoorden van de onderzoeksvraag.

Tijdens het onderzoek heeft de onderzoeker de belangen van de respondenten vooropgezet. Voorafgaand aan het praktijkonderzoek is het belang hiervan ook benadrukt door de opdrachtgever tijdens een van de cursussen. Dit heeft ertaan bijgedragen dat de respondenten op hun eigen tempo aan het onderzoek mee konden werken en niet over hun eigen grenzen zijn gegaan. Deze aanpak had als nadeel dat het doel van de onderzoeker om binnen twee maanden tijd de data te verzamelen niet is behaald.

5.2.3 Maatschappelijke discussie

Deze ervaringen hebben kennis en inzichten opgeleverd die benut kunnen worden in de hulpverlening. De respondenten krijgen de mogelijkheid om een bijdrage te leveren aan meer passende ondersteuning. Er zijn concrete voorbeelden naar voren gekomen waar deze respondenten tegen aan lopen in de samenleving, zodat hier door de omgeving op ingespeeld kan worden. Iemand met een LVB blijft een individu als ieder ander, blijkt ook uit dit onderzoek. Deze mensen behoren tot een doelgroep waarin iedereen een ander verleden heeft gehad, andere karaktereigenschappen bezit, verschillende ondersteuningsnetwerken heeft en verschillende bijkomende problematiek ervaart. Al deze factoren maken een persoon tot hoe en wie hij is, en de LVB is maar een klein deel daarvan. Daarom verdient iemand met een LVB het om als individueel persoon gezien te worden en zal de ondersteuning zoveel mogelijk aangepast moeten worden op het individu.

Desondanks zijn in dit onderzoek overeenkomsten gevonden in de literatuur en tussen beide respondenten. De respondenten hebben te maken met bepaalde obstakels als gevolg van hun LVB. Het beleid in Nederland is gericht op het creëren van een inclusieve samenleving. De WMO wil mensen meer zelfredzaam maken, waarbij niemand wordt uitgesloten en burgers elkaar ondersteunen. Het beroep op professionele ondersteuning moet hierbij verminderd worden (Feijten et al, 2017). Hierin kan het sociaal werk een rol spelen. Uit het onderzoek blijkt dat het informele netwerk een grote bijdrage kan leveren aan het gevoel van erbij horen en het mee kunnen doen aan activiteiten in de samenleving. Deze ondersteuningsnetwerken zijn niet altijd sterk genoeg. In dat geval bieden sociale professionals hulp. In het onderzoek komt naar voren dat professionals de respondenten het gevoel geven dat zij belangrijk zijn en dat zij ondersteuning bieden bij het meedoen aan activiteiten. Dit betekent echter niet dat de respondenten inclusie ervaren. Het grotere deel moet komen van het informele netwerk en de samenleving.

In hoofdstuk 2 staat beschreven dat mensen met een LVB in hun contact vaak afhankelijk zijn van familieleden en begeleiding. Hierdoor ervaren zij eenzaamheid, terwijl er vaak wel behoefte is aan meer contacten. Omdat zij erg op zichzelf gericht zijn en minder empathie en belangstelling hebben voor een ander hebben zij meer moeite om zelfstandig deze relaties te onderhouden dan mensen zonder een LVB (Olthof, Asma & Huizing, 2016). Sociale professionals kunnen hieraan bijdragen door belangrijke contacten uit het netwerk voldoende te benutten in de hulpverlening en de respondenten te ondersteunen bij het onderhouden van deze contacten. De begeleider van Jan geeft hier voorbeelden van. Zij onderhoudt contact met zijn familie en informeert hen over de beperking van Jan zodat zij meer begrip voor de situatie kunnen opbrengen. Daarnaast probeert zij Jan vaardigheden bij te brengen in de omgang met andere mensen. De begeleider van Sanne heeft een minder goed beeld van haar netwerk en de groepen waar zij bij hoort. Sanne ontmoet vaak nieuwe mensen maar zij heeft moeite om deze contacten zelfstandig te onderhouden. Als professionals investeren in meer ondersteuning bij het aangaan en onderhouden van contacten, zal het informele netwerk sterker kunnen worden en sociaal kapitaal toenemen. Dit heeft invloed op het mee kunnen doen in de samenleving en zal bijdragen aan de ervaringen van inclusie.

5.3 Aanbevelingen

In dit hoofdstuk worden aanbevelingen gedaan voor de opdrachtgever en de professionals van Flinq. Deze aanbevelingen zijn gericht op bevindingen die meer onderzoek vergen en geven een suggestie hoe het onderzoek beter uitgevoerd zou kunnen worden of hoe anders gehandeld kan worden in de praktijk.

De eerste aanbeveling die wordt gedaan heeft betrekking op vervolgonderzoek naar de verschillende ondersteuningsbehoeften. Het zou onderzocht moeten worden of het informeel ondersteuningsnetwerk voldoende is om inclusie te ervaren. Daarvoor moeten respondenten zonder begeleiding mee willen werken aan het onderzoek. Het bleek niet haalbaar om als onderzoeker zelf op zoek te gaan naar mensen met een LVB zonder begeleiding, omdat zij niet goed in beeld zijn. Het onderzoek zou meer aandacht moeten krijgen onder mensen met een LVB en hun netwerk, zodat geïnteresseerden zelf contact op kunnen nemen met de onderzoeker. Mensen met een LVB zijn vooral gericht op eigenbelang en het onderzoek kost veel tijd. Daarom moet het onderzoek aantrekkelijker gemaakt worden om aan deel te nemen. Dit kan in de vorm van een compensatie voor de respondent met een LVB.

De tweede aanbeveling is gericht op meer passend onderzoek naar een van de topics, namelijk wederkerigheid. Het is gebleken dat de respondenten met een LVB het moeilijk vinden om voorbeelden te geven van wederkerigheid. Daarnaast interpreteren beide respondenten met een LVB de begrippen 'teruggeven' en 'afhankelijk' verkeerd. Er wordt dan ook aanbevolen om geen gebruik te maken van deze begrippen in de topiclijst. In plaats daarvan moet makkelijkere taal gebruikt worden zoals: Op welke manier doe jij iets voor een ander? En: Welke mensen heb jij nodig? Ook wordt als aansluiting hierop aanbevolen om mensen uit het netwerk te interviewen die voldoende zicht hebben op de processen van wederkerigheid, zoals familieleden. Op die manier kan een volledig beeld geschetst worden.

De derde aanbeveling voor de opdrachtgever heeft betrekking op het behalen van doelen voor de studenten. Het praktijkonderzoek zou langer dan twee maanden moeten duren en dus eerder van start moeten gaan. Zoals aangegeven in de methode en discussie is het van belang om mee te bewegen met de respondenten. Hierdoor kan de dataverzameling niet zo snel plaatsvinden als misschien gewenst is. Wanneer hier eerder mee gestart wordt, is er meer ruimte voor de onderzoeker om rekening te houden met de respondenten en daarnaast om zijn of haar eigen doelen te behalen.

De aanbeveling voor de begeleiders van Flinq heeft betrekking op het delen van kennis en vaardigheden met collega's binnen de organisatie. Hierbij gaat het vooral over het benutten van relaties in de hulpverlening en het ondersteunen van mensen met een LVB bij het onderhouden van deze relaties. In het onderzoek is een verschil te zien in het handelen van begeleiders op dit gebied. De respondenten gaan makkelijk relaties aan, maar weten deze relaties vanwege hun beperking niet altijd goed te behouden. Uit de literatuur blijkt dat zij hier wel behoefte aan hebben en dat deze relaties bijdragen aan inclusie. Door mensen met een LVB voldoende te ondersteunen in het onderhouden van contacten en te leren van elkaar hoe dit het beste werkt kunnen zij bijdragen aan het versterken van het informele netwerk.

Literatuurlijst

Abbott, S., Mcconkey, R. (2006). *The barriers to social inclusion as perceived by people with intellectual disabilities*. Journal of Intellectual Disabilities. Northern Ireland: Sage publications London, Thousand Oaks and New Delh.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostical and Statistical Manual of Mental Disorders, Fifth Edition*. Washington DC: American Psychiatric Association Publishing.

Beltman, H., Felten, H., Oude Avenhuis, A., Boer, de. R. (2010). *Iedereen binnenboord, inclusief beleid in de praktijk*. Den Haag: VNG.

Cardol, M., Speet, M., Rijken, M. (2007). *Anders of toch niet? Deelname aan de samenleving van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking*. Utrecht: Nivel.

Feijten P., Schellingerhout R., Klerk, M. de., Steenbekkers, A., Schyns, P., Vonk, F., Marangos, A.M., Boer, A. de., Heerin, L. (2017, Oktober). *Zicht op de WMO: Ervaringen van melders, mantelzorgers en gespreksvoerders*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Goldschmidt, J.E. (2016). Van gelijke behandeling naar inclusie: het VN- verdrag inzake de rechten van personen met een handicap. *VN Forum*, 6(1).

Gomez, S. C. (2013). *The vision for inclusion*. *Inclusion*, 1(1), 1–4.

Herderschee, G. (2014, 4 september). Hulpvraag van licht verstandelijk beperkten groeit. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 26 april 2018, van <https://www.volkskrant.nl/economie/hulpvraag-van-licht-verstandelijk-beperkten-groeit~be828c42/>

Huiswerk & Co. (2016, 9 november). *Tips om beter te leren*. [Illustratie]. Geraadpleegd op 23 juni 2018, van <http://huiswerkenco.nl/weblog/tips-om-beter-te-leren/>

Kaldenbach, Y. (2015). *DSM-5 whitepaper: De verstandelijke beperking (verstandelijke-ontwikkelingsstoornis) in de DSM-5*. Amsterdam: Boom Psychologie.

Klerk, M.M.Y. (2002). *Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps: Rapportage gehandicapten*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Michelbrink, F. (2010). *Praktijkgericht onderzoek in zorg en welzijn*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. (2016). *Plan van Aanpak Implementatie VN Verdrag Handicap*. Den Haag: Auteur.

Putnam, R.D. (2000). *Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.

Ras, M., Verbeek-Oudijk, D. & Eggink, E. (2013). *Lasten onder de loep: De kostengroei van de zorg voor verstandelijk gehandicapten ontrafeld*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Soirée, V. (2010). Het verdrag van de verenigde naties inzake de rechten van personen met een handicap als sleutel tot meer kwaliteit van bestaan. *Ethiek & Maatschappij*, 13(4), 141-161.

Teeuwen, M. (2012). *Verraderlijk gewoon. Licht verstandelijk gehandicapten, hun wereld en hun plaats in het strafrecht*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities*. Geraadpleegd op 18 april 2018, van www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. (2017). *Weten is nog geen doen: Een realistisch perspectief op zelfredzaamheid*. Den Haag: Auteur.

Wit, M., Moonen, M., Douma, J. (2011). *Richtlijn effectieve interventies: Aanbevelingen voor het ontwikkelen, aanpassen en uitvoeren van gedrag veranderende interventies voor mensen met een licht verstandelijke beperking*. Utrecht: Landelijk kenniscentrum LVB.

Woittiez, I., Putman, L., Eggink, E. & Ras, M. (2014). *Zorg Beter Begrepen: Verklaringen voor de groeiende vraag naar zorg voor mensen met een verstandelijke beperking*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Zoon, M. (2013). *Kenmerken en oorzaken van een licht verstandelijke beperking*. Utrecht: Nederlands Jeugd Instituut.

Bijlage A. Topiclijst voor respondenten met een LVB

V = centrale richtinggevende vraag.

= verdiepende vraag

Algemeen (kennismaking)

Leeftijd, sekse, roots, werk/dagbesteding, hobby's, muzikale voorkeur etc.

MOMENT 1/2/3:

Meedoen/ participeren

V1 Kun je je dag/ week eens beschrijven? (VOORAFGAAND AAN OBSERVATIE?)

Welke dingen vind je leuk om te doen? Waarom vind je dit leuk? Wat zorgt ervoor dat dit leuk blijft?

Wie doet er met je mee? Heb je ook ondersteuning bij deze activiteit nodig? Op welke manier?

Kun je me hier een voorbeeld van geven/ laten zien?

Zelfstandigheid (OBSERVATIE, TIJDENS EVENTUEEL VRAGEN STELLEN)

V2 Waarin vind je jezelf 'zelfstandig'? (wat gaat je goed af?/ Wat lukt je goed?)

Wordt je hierbij geholpen? Wie helpt je?

Wat voor gevoel geeft je dit?

Kun je me hier een voorbeeld van geven/ laten zien?

Obstakels (OBSERVATIE, TIJDENS, EVENTUEEL VRAGEN STELLEN)

V3 Zijn er ook dingen die je niet doet of niet kunt doen?

Welke zijn dit?

Waardoor komt het dat het niet lukt of dat het moeilijk is?

Wat voor gevoel krijg je dan?

Kun je er hulp bij krijgen? Wie zou je kunnen helpen?

Vind je het moeilijk hier hulp bij te vragen?

Kun je hier een voorbeeld van geven/ laten zien?

Komt het vaker voor dat je dingen niet doet of kunt doen?

Waaraan ligt dat?

Veranderwensen: zicht op mogelijkheden (NA OBSERVATIE)

V4 Welke dingen zou je graag doen die je nu nog niet doet?

Zijn er genoeg mogelijkheden voor je?

Welke dingen wil je nog graag gaan uitproberen in de toekomst?

Wat of wie zou je daarbij kunnen helpen?

PHOTOVOICE 'OPDRACHT': Kun je deze week foto's maken van momenten wanneer jij het gevoel hebt er bij te horen? (Dat kan in je woning of op de groep zijn maar zeker ook daarbuiten) ? En kun je ook foto's maken van momenten wanneer jij het gevoel hebt er niet bij te horen? (Dat kan in je woning of op de groep zijn maar zeker ook daarbuiten)

Professional of iemand het netwerk kan hierbij eventueel ondersteunen.

MOMENT 4:

Eerst foto's inladen in een laptop of op scherm van camera bekijken.

Erbij horen (AAN DE HAND VAN FOTO'S)

V5 Wanneer en waar heb je het gevoel dat je erbij hoort (thuis, werk, activiteiten, buurt/gemeente)?

Waar en wanneer (in welke rol) voel jij je belangrijk? Waar maak je deel van uit?

Wat zorgt ervoor dat je voelt dat je er bij hoort? Wat gebeurt er dan? Kun je een voorbeeld geven?

Er niet bij horen (AAN DE HAND VAN FOTO'S)

V6 Wanneer en waar heb je het gevoel dat je er niet bij hoort (thuis, werk, activiteiten, buurt/gemeente)

Waar (in welke rol) voel je je onbelangrijk? Waar maak je geen deel van uit?

Wat zorgt er voor dat je het gevoel hebt dat je er niet bij hoort? Wat gebeurt er dan? Kun je dit beschrijven?

Ondersteuning (AAN DE HAND VAN FOTO'S)

V7 Hoe kunnen mensen bij je (thuis, werk, activiteiten, buurt/gemeente) je helpen voelen dat je erbij hoort?

Wat kunnen mensen (anders) doen om je te helpen voelen dat je erbij hoort, belangrijk bent en een onderdeel bent van de groep?

Welke dingen moeten veranderen om je het gevoel te geven erbij te horen?

MOMENT 5:

A3 papier en stiften meenemen. Vorm voor ecogram is vrij. Netwerkcirkels uittekenen is misschien een goede vorm.

Relaties (ECOGRAM UITTEKENEN).

V8 Wie zijn er belangrijk voor je in je leven?

Zullen we dat (samen) uittekenen?

Wat voor soort contact is er? Hoe typeer je deze relaties?

Wat doen deze mensen voor jou?

Kun je voorbeelden geven?

Wederkerigheid (TIJDENS ECOGRAM UITTEKENEN)

V9 Wat doe je terug? Wat kun je teruggeven of geef je terug aan de mensen in je netwerk?

Vind je dat je genoeg teruggeeft?

Hoe voel je je daarbij?

Voel je je wel eens afhankelijk, schuldig, dankbaar of verplicht iets terug te doen?

Hebben die gevoelens ook gevolgen voor de relatie?

Kun je daar ook voorbeelden van geven?

Relaties 'in de samenleving' (TIJDENS ECOGRAM UITTEKENEN)

V10 Zijn er ook mensen (die je misschien niet zo goed kent) met wie je soms even kort contact hebt?

Met welke mensen maak je wel eens een praatje, een grapje etc.?

Kun je hier ook voorbeelden geven?

Zijn deze contacten belangrijk voor je? Waarom?

Bijlage B. Topiclijst voor het netwerk

Algemeen (kennismaking)

Relatie tot X

Relaties

V1 Wat voor relatie heb je met X?

Hoe zou je dit typeren?

Wat voor soort contact is er? Hoe zou je dit omschrijven?

Zijn er meer mensen die een dergelijke relatie met X hebben?

Zou je de relatie graag anders zien?

Wederkerigheid

V2 Wat krijg je terug van X?

Kun je hier voorbeelden van geven?

Vind je dat X je genoeg teruggeeft?

Voelt X zich wel eens afhankelijk, schuldig, dankbaar of verplicht iets terug te doen, volgens jou?

Hebben die gevoelens ook gevolgen voor de relatie?

Kun je daar ook voorbeelden van geven?

Relaties 'in de samenleving'

V3 Heeft X ook korte, meer oppervlakkige contacten in de samenleving?

Met welke mensen maakt X wel eens een praatje, een grapje etc.?

Kun je hier ook voorbeelden geven?

Zijn deze contacten belangrijk voor X, denk je? Waarom?

Meedoen/ participeren (sociaal contact, bijdragen aan de samenleving, ontvangen van middelen/ gebruiken van voorzieningen).

V4 Doet x mee aan dingen (zie het ook hier weer breed)?

Hoe zorg jij ervoor dat X mee kan doen aan dingen?

Wat voor ondersteuning bied je?

Waarom bied je deze vorm van ondersteuning?

Kun je hier een voorbeeld van geven?

Zelfstandigheid

V5 Welke dingen kan X zelfstandig?

Waaruit blijkt dit?

Wat is zelfstandigheid volgens jou?

Is dit voor X hetzelfde?

Obstakels

V6 Zijn er ook dingen die X niet doet of niet kan doen?

Welke zijn dit?

Waardoor komt het dat het niet lukt of dat het moeilijk is?

Op welke terreinen is dit toegenomen of juist afgenomen?

Waaraan zou dit kunnen liggen?

Wat voor gevoelens wekt dit volgens jou op bij X?

Veranderwensen: zicht op mogelijkheden

V7 Zijn er dingen waar X wel aan mee zou kunnen doen wanneer (andere) ondersteuning wordt geboden?

Zijn er andere voorwaarden die bepalend zijn voor het mee kunnen doen?

Kun je een voorbeeld geven?

Erbij horen (subjectiviteit, verbondenheid, wederkerigheid, dynamiek en zelfbeschikking)

V8 Van welke groepen maakt X deel uit volgens jou (thuis, werk, activiteiten, buurt/ gemeente)?

Hoe zie je bij X terug dat hij/zij deel uitmaakt van een groep? Welke rollen vervult X?

Hoe belangrijk is dit voor X?

Wanneer heb je, volgens jou, het gevoel ergens bij te horen?

Ervaart X dit ook zo, denk je?

Er niet bij horen

V9 Zijn er situaties waarin X niet kan aansluiten of het gevoel heeft er niet bij te horen, volgens jou?

Kun je hier voorbeelden van geven?

In welke mate heeft X een plek in de samenleving, volgens jou

Ondersteuning

V10 Wat doen jullie samen? Hoe zorg jij dat X het gevoel heeft erbij te horen (thuis, werk, activiteiten, buurt/gemeente)?

Wat moet er worden aangepast zodat X een (andere) rol heeft in de groep(en)?

Wat kunnen mensen (anders) doen om X deel te laten zijn van een groep?

Wat kun jij anders doen?

Bijlage C. Topiclijst voor professionals

Algemeen (kennismaking)

Relatie tot X

Meedoen/ participeren (sociaal contact, bijdragen aan de samenleving, ontvangen van middelen/ gebruiken van voorzieningen).

V1 Kan X meedoen aan dingen (probeer 'dingen' hier breed te zien en vraag daarop door)?

Hoe zorg jij ervoor dat X mee kan doen aan dingen?

Wat voor ondersteuning bied je?

Waarom bied je deze vorm van ondersteuning?

Kun je hier een voorbeeld van geven?

Geef je vaker dergelijke vormen van ondersteuning aan mensen met een LVB?

Zelfstandigheid

V2 Welke dingen kan X zelfstandig?

Waaruit blijkt dit?

Vanuit welke visie op zelfstandigheid werk jij (de organisatie)?

Vat X zelfstandigheid hetzelfde op? Waar wringt het?

Obstakels

V3 Zijn er ook dingen die X niet doet of niet kan doen?

Kun je voorbeelden geven?

Waarom komt het dat het niet lukt of dat het moeilijk is?

Wat voor gevoelens wekt dit volgens jou op bij X?

Op welke manier help jij hierbij?

Zie je dergelijke obstakels vaker bij mensen met een licht verstandelijke beperking?

Op welke terreinen is dit toegenomen of juist afgenomen?

Waarom zou dit kunnen liggen?

Veranderwensen: zicht op mogelijkheden

V4 Zijn er dingen waar X wel aan mee zou kunnen doen wanneer (andere) ondersteuning wordt geboden?

Zijn er voorwaarden die bepalend zijn voor het mee kunnen doen?

Kun je een voorbeeld geven?

Heb je hier ideeën over hoe dit te verbeteren is? Voor X? Voor mensen met een LVB?

Erbij horen (subjectiviteit, verbondenheid, wederkerigheid, dynamiek en zelfbeschikking)

V5 Van welke groepen maakt X deel uit volgens jou (thuis, werk, activiteiten, buurt/ gemeente)?

Hoe zie je bij X terug dat hij/zij deel uitmaakt van een groep?

Welke rollen vervult X? Kun je voorbeelden geven wat dingen waaraan X kan bijdragen?

Hoe belangrijk is dit voor X?

Wanneer heb je, volgens jou, het gevoel ergens bij te horen?

Ervaart X dit ook zo, denk je?

Er niet bij horen

V6 Zijn er situaties waarin X niet kan aansluiten of het gevoel heeft er niet bij te horen, volgens jou?

Kun je hier voorbeelden van geven?

In welke mate heeft X een plek in de samenleving, volgens jou?

Wat zou verbeterd/ veranderd kunnen worden om X, mensen met een LVB bij de samenleving te betrekken?

Ondersteuning

V7 Wat doen jullie samen? Hoe zorg jij dat X het gevoel heeft erbij te horen (thuis, werk, activiteiten, buurt/gemeente)?

Wat moet er worden aangepast zodat X een (andere) rol heeft in de groep(en)?

Wat kunnen mensen (anders) doen om X deel te laten zijn van een groep?

Wat kun jij anders doen?

Relaties

V8 Wat voor relatie/ contact heb je met X?

Hoe zou je dit typeren?

Wat voor soort contact is er? Hoe zou je dit omschrijven?

Hoe zou je X zijn netwerk omschrijven?

Hoe gaat X relaties aan? Wat kenmerkt zijn/haar aanpak?

Welke relaties worden benut in de hulpverlening?

Hoe verloopt dit?

Wederkerigheid

V9 Wat geeft X terug in relaties?

Kun je hier voorbeelden van geven?

Vind je dat X je genoeg teruggeeft?

Voelt X zich wel eens afhankelijk, schuldig, dankbaar of verplicht iets terug te doen, volgens jou?

Hebben die gevoelens ook gevolgen voor de relatie?

Kun je daar ook voorbeelden van geven?

Relaties 'in de samenleving'

V10 Heeft X ook korte, meer oppervlakkige contacten in de samenleving?

Met welke mensen maakt X wel eens een praatje, een grapje etc.?

Kun je hier ook voorbeelden geven?

Zijn deze contacten belangrijk voor X, denk je? Waarom?

Benut je deze contacten ook in de ondersteuning?

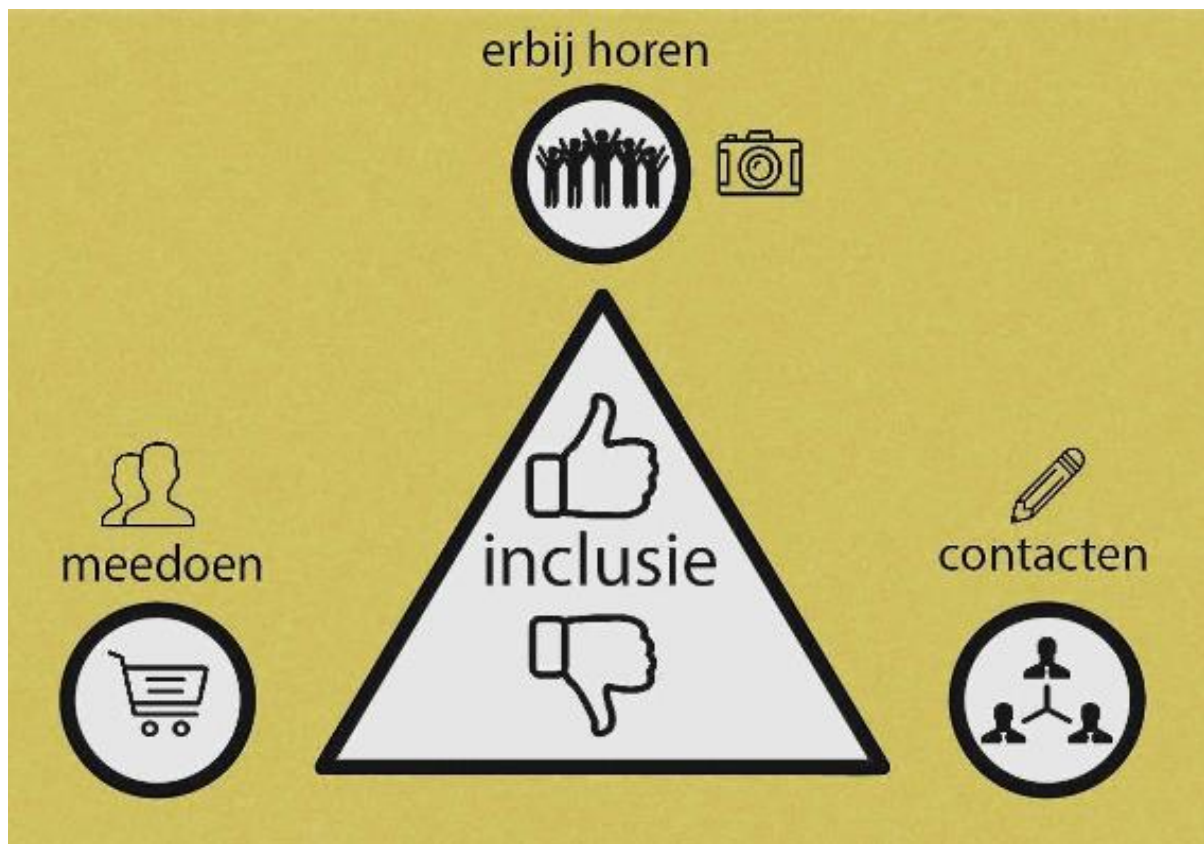
Bijlage D. Descriptive question matrix

	SPACE	OBJECT	ACT	ACTIVITY
SPACE	Can you describe in detail all the places?	What are all the ways space is organized by objects?	What are all the ways space is organized by acts?	What are all the ways space is organized by activities?
OBJECT	Where are objects located?	Can you describe in detail all the objects?	What are all the ways objects are used in acts?	What are all the ways objects are used in activities?
ACT	Where do acts occur?	How do acts incorporate the use of objects?	Can you describe in detail all the acts?	How are acts a part of activities?
ACTIVITY	What are all the places activities occur?	What are all the ways activities incorporate objects?	What are all the ways activities incorporate acts?	Can you describe in detail all the activities?
EVENT	What are all the places events occur?	What are all the ways events incorporate objects?	What are all the ways events incorporate acts?	What are all the ways events incorporate activities?
TIME	Where do time periods occur?	What are all the ways time affects objects?	How do acts fall into time periods?	How do activities fall into time periods?
ACTOR	Where do actors place themselves?	What are all the ways actors use objects?	What are all the ways actors use acts?	How are actors involved in activities?
GOAL	Where are goals sought and achieved?	What are all the ways goals involve use of objects?	What are all the ways goals involve acts?	What activities are goal seeking or linked to goals?
FEELING	Where do the various feeling states occur?	What feelings lead to the use of what objects?	What are all the ways feelings affect acts?	What are all the ways feelings affect activities?

EVENT	TIME	ACTOR	GOAL	FEELING
What are all the ways space is organized by events?	What spatial changes occur over time?	What are all the ways space is used by actors?	What are all the ways space is related to goals?	What places are associated with feelings?
What are all the ways that objects are used in events?	How are objects used at different times?	What are all the ways objects are used by actors?	How are objects used in seeking goals?	What are all the ways objects evoke feelings?
How are acts a part of events?	How do acts vary over time?	What are the ways acts are performed by actors?	What are all the ways acts are related to goals?	What are all the ways acts are linked to feelings?
What are all the ways activities are part of events?	How do activities vary at different times?	What are all the ways activities involve actors?	What are all the ways activities involve goals?	How do activities involve feelings?
Can you describe in detail all the events?	How do events occur over time? Is there any sequencing?	How do events involve the various actors?	How are events related to goals?	How do events involve feelings?
How do events fall into time periods?	Can you describe in detail all the time periods?	When are all the times actors are "on stage"?	How are goals related to time periods?	When are feelings evoked?
How are actors involved in events?	How do actors change over time or at different times?	Can you describe in detail all the actors?	Which actors are linked to which goals?	What are the feelings experienced by actors?
What are all the ways events are linked to goals?	Which goals are scheduled for which times?	How do the various goals affect the various actors?	Can you describe in detail all the goals?	What are all the ways goals evoke feelings?
What are all the ways feelings affect events?	How are feelings related to various time periods?	What are all the ways feelings involve actors?	What are the ways feelings influence goals?	Can you describe in detail all the feelings?

Spradley, J.P. (2016). *Participant observation*. Illinois: Waveland Press Inc. P.80.

Bijlage E. Poster over inclusie

Bijlage F. Toestemmingsformulier respondenten

Drs. Jaap Olthof
T 06 49121334
j.olthof@pl.hanze.nl

Hanzehogeschool Groningen
Lectoraat Rehabilitatie
Zernikeplein 23, 9747 AS Groningen

Verlenen van toestemming voor het onderzoek:

'Beperkt Beleid, inclusief burgerschap van mensen met een licht verstandelijke beperking'.

1. Er is mij verteld waarom er onderzoek wordt gedaan en hoe dit onderzoek verloopt. Ook de manier van onderzoeken is met mij besproken (*door middel van de poster/ flyer/ brief*).
2. Ik doe vrijwillig mee met dit onderzoek. Wanneer ik wil stoppen dan mag ik dat altijd doen, op elk moment, zonder daarvoor een reden op te geven.
3. Als de dingen die ik zeg of doe worden opgeschreven (*in wetenschappelijke publicaties, of op een andere manier openbaar worden gemaakt*) dan zal dit zonder mijn naam (*volledig geanonimiseerd*) gebeuren.
4. Ik weet dat sommige mensen (*de onderzoekers*) mijn gegevens kunnen inzien. Deze mensen staan vermeld in de informatiebrief. Dit is met mij besproken.
5. Ik geef toestemming voor het verzamelen en gebruiken van mijn gegevens op de manier en voor de doelen die in de flyer/informatiebrief staan beschreven.

Ik geef :

- ☐ wel toestemming voor deelname aan dit onderzoek
☐ geen toestemming voor deelname aan dit onderzoek

Als ik meer wil weten over dit onderzoek, nu of in de toekomst, dan kan ik me wenden tot hoofdonderzoeker Jaap Olthof (*of zijn promotoren Lies Korevaar of Monique Kremer*). (Eerste Contactpersoon: j.olthof@pl.hanze.nl / 050 5953329)

Handtekening onderzoeker(s)

Handtekening respondent